

Uloga edukativnih programa u penalnom sustavu

Kapitanović, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:539197>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA**

Lucija Kapitanović

**ULOGA EDUKATIVNIH PROGRAMA U
PENALNOM SUSTAVU**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA
DIPLOMSKI STUDIJ SOCIJALNOG RADA

Lucija Kapitanović

**ULOGA EDUKATIVNIH PROGRAMA U
PENALNOM SUSTAVU**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marijana Majdak

Zagreb, 2023.

Sadržaj

1.	Uvod.....	1
1.1.	<i>Zatvorenici</i>	2
1.2.	<i>Tretmani zatvorenika</i>	3
1.3.	<i>Pregled dosadašnjih istraživanja</i>	6
1.4.	<i>Model kao polazna osnova istraživanja</i>	8
2.	Cilj i istraživačka pitanja.....	10
3.	Metoda.....	10
3.1.	<i>Uzorak</i>	10
3.2.	<i>Postupak</i>	11
3.3.	<i>Mjerni instrument</i>	11
3.4.	<i>Obrada podataka</i>	13
3.5.	<i>Etički aspekti istraživanja</i>	13
4.	Rezultati i rasprava.....	14
5.	Zaključak.....	32
	Literatura.....	33
	Popis tablica.....	39

Uloga edukativnih programa u penalnom sustavu

Sažetak:

Glavni cilj ovog istraživanja bilo je ispitati kakvu ulogu, iz perspektive stručnjaka koji rade sa zatvorenicima i bivšim zatvorenicima, imaju edukativni programi koji se provode u penalnim ustanovama. Svrha samog istraživanja odnosila se na prikupljanje podataka o korisnosti edukativnih programa kao i o tome gdje stručnjaci vide prostor za njihovo unapređenje. U istraživanju je sudjelovalo pet stručnjakinja koje imaju iskustvo u radu sa zatvorenicima i bivšim zatvorenicima, kao i iskustvo u provedbi edukativnih programa u penalnim ustanovama. Sudionice su zaposlene u neprofitnim organizacijama te dolaze iz različitih geografskih regija. Za prikupljanje podataka korištena je metoda polustrukturiranog intervjua, dok je obrada podataka izvršena metodom tematske analize. Rezultati istraživanja upućuju na korisnost ovakvih programa za zatvorenike tijekom i nakon izvršenja zatvorske kazne i to u području obrazovanja, zaposlenja, obnavljanja obiteljskih i partnerskih odnosa te stjecanja socijalnih vještina. Ono na što rezultati istraživanja također upućuju je i širok spektar mogućnosti za njihovo unapređenje, koji objedinjuje financijsku podlogu, penalne sustave i neprofitne organizacije. Dobiveni rezultati mogu poslužiti kao korisne informacije prilikom osmišljavanja edukativnih programa koji će se u penalnim ustanovama provoditi u narednim godinama, kako bi njihova provedba bila što efikasnija, ali i kako bi što kvalitetnije odgovarali kako potrebama zatvorenika tako i potrebama penalnog sustava.

Ključne riječi: penalne ustanove, zatvorenici, edukativni programi, perspektiva stručnjaka

Role of educational programs in penal system

Abstract:

The main goal of this research was to examine the role of educational programs implemented in penal institutions from the perspective of experts who work with prisoners and ex-prisoners. The purpose of this research was to collect data on the usefulness of educational programs as well as on where experts see some space for their improvement. There were five female experts who participated in the research. Those experts have experience in working with prisoners and ex-prisoners, as well as experience in implementing educational programs in penal institutions. The participants are employed in non-profit organizations and come from different geographical regions. The method used for collecting the data was semi-structured interview, while data processing was performed using the thematic analysis method. The results of the research point to the usefulness of such programs for prisoners during and after the execution of the prison sentence, specific in the field of education, employment, restoration of family and partner relationships and acquisition of social skills. What the research results also point to is a wide spectrum of possibilities for their improvement, which unites the financial base, penal systems and non-profit organizations. The obtained results can serve as useful information while designing educational programs that will be implemented in penal institutions in the coming years, in order to make their implementation as efficient as possible, but also to meet the needs of prisoners and the needs of penal system as well as possible.

Key words: penal institutions, prisoners, educational programs, expert's perspective

Izjava o izvornosti

Ja, Lucija Kapitanović (ime i prezime studenta/ice) pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio/-la drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Lucija Kapitanović, v.r.

Datum: 27.06.2023.

1. Uvod

Izdržavanje zatvorske kazne psihički je zahtjevan proces za svaku osobu, neovisno o duljini kazne koju izdržava. Kao razlog tome, autori ističu socijalnu isključenost i prekid socijalnih veza kojoj su zatvorenici izloženi. Socijalna isključenost usko je povezana s gubitkom zaposlenja i raspadom kako obiteljskih tako i emocionalnih veza (Šućur, 2006.). Društvo je stajališta kako zatvorenici kroz izdržavanje zatvorske kazne prvenstveno snose posljedice zbog počinjenih kaznenih djela, no bitno je istaknuti kako je konačan cilj svakog oblika penološkog tretmana socijalna rehabilitacija i reintegracija zatvorenika (Jukić i Sabljo, 2017.). U sklopu toga, zatvorenicima je potrebno pružiti stručnu pomoć, ali i motivirati ih na promjenu ponašanja te na usvajanje znanja i vještina kako bi se nakon izlaska iz penalne ustanove što uspješnije i kvalitetnije reintegrirali u društvo. S obzirom na to da se radi o osobama koje su u potpunosti isključene iz svih društvenih zbivanja, također je potrebno osvrnuti se i na organiziranje njihovog slobodnog vremena kako bi se ograničila i prekinula zatvorska monotonija (Frey i Delaney, 1996.). Upravo u ovom dijelu bitno je istaknuti važnost edukativnih programa koji se provode u penalnim ustanovama, koji ne samo da su usmjereni na ispunjenje slobodnog vremena i razvoj kreativnih sposobnosti, već se kroz ovakve programe zatvorenicima pruža znatno više. Osobe koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne često imaju jako oskudne osobne resurse, poput obrazovanja, informiranosti i socijalnih vještina pa se upravo u sklopu ovakvih programa potiče njihov razvoj te ih se priprema za otpust (Maloić i Rajić, 2012.). Sama priprema za otpust bitan je aspekt rada sa zatvorenicima upravo iz razloga što se nalaze u situaciji u kojoj su im socijalne veze narušene, nemaju sredstava za život kao ni odgovarajući smještaj pa ih je prije izlaska iz zatvorske ustanove potrebno pripremiti i opskrbiti informacijama i znanjima kako bi se što brže i efikasnije snašli u novim i nepoznatim situacijama. Ukoliko ih se na to ne pripremi, velika je vjerojatnost u nesnalaženju kao i u ponovnom počinjenju kaznenog djela (Damjanović i sur., 2002.). Slijedom do sada napisanog, moguće je zaključiti kako je život u penalnoj ustanovi okarakteriziran prostornom, ali i sadržajnom ograničenošću koja može ostaviti negativne posljedice na zatvorenike pa je upravo iz tog razloga sve veća potreba za edukativnim programima koji bi zatvorenicima trebali omogućiti što veći raspon sadržaja i aktivnosti (Maloić i Rajić, 2012.).

U nastavku rada osvrnut ću se na ključne pojmove koji su obuhvaćeni ovim tematskim područjem, kao i na sam predmet mjerenja koji se odnosi na ulogu edukativnih programa u penalnom sustavu prilikom čega ću se fokusirati na korisnost i unapređenje takvih programa.

1.1. Zatvorenici

Pojam „zatvorenik“ ili „zatvorenica“ odnosi se na svaku osobu kojoj je zbog počinjenja kaznenog djela izrečena zatvorska kazna. Propisanu kaznu, ovisno o vrsti kaznenog djela, zatvorenici izdržavaju u zatvoru ili kaznionici (Babić i sur., 2006.).

Zatvorenici, odnosno osobe koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne, često se svrstavaju u jednu od najviše marginaliziranih društvenih skupina. Kao razlog tome Hawley i suradnici (2013.) ističu kako su zatvorenici prilikom izlaska iz penalne ustanove učestalo suočeni s diskriminacijom i otežanom reintegracijom u društvo. Diskriminacija zatvorenika vidljiva je u nekoliko sfera, a ona o kojoj se najčešće govori je tržište rada. O otežanom zapošljavanju bivših zatvorenika progovorili su brojni autori pa tako i Fletcher (2001.) koji ističe kako je diskriminacija od strane poslodavaca glavna prepreka prilikom zapošljavanja osoba koje su izašle iz penalne ustanove. O lošem položaju bivših zatvorenika na tržištu rada svjedoči i Bloom (2006.) koji navodi kako velik broj bivših zatvorenika ima niske razine obrazovanja i radnog iskustva, što iznimno otežava njihovo zapošljavanje nakon izlaska iz penalne ustanove. Problem nemogućnosti pronalaska posla za sobom povlači i ostale probleme poput nedostatka materijalnih sredstava koji su prijeko potrebni kako bi se zadovoljile osnovne egzistencijalne potrebe pri čemu onda dolazi do zaduživanja i ovrha (Maloić i Jandrić Nišević, 2020.). Uz problem zapošljavanja potrebno je istaknuti i otežanu prilagodbu bivših zatvorenika prilikom povratka u obiteljsku sredinu. Konflikti u interpersonalnim odnosima, manjak razumijevanja, otežano snalaženje bivših zatvorenika u roditeljskoj ulozi i financijska opterećenost obitelji zbog povratka bivšeg zatvorenika samo su neki od problema koji se povezuju s otežanom prilagodbom obiteljskoj sredini (Knjižek i sur., 2014., prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020.). Veliki izazov zatvorenika prilikom izlaska iz penalne ustanove predstavlja i nošenje sa stigmom koju je praktički pa i nemoguće zaobići. Stigmatizacija počinitelja kaznenih djela svodi se na sliku javnosti o tome kako su počinitelji kaznenih djela loše osobe koje se jednostavno ne mogu promijeniti (Lotar i sur., 2010.). Hirschfield i Piquero (2010.) ističu kako

u društvu postoji stereotip o počiniteljima kaznenih djela gdje ih se etiketira kao kriminalce prilikom čega ih se definira kao neinteligentne i opasne osobe. Upravo ovakvi stavovi o bivšim počiniteljima kaznenih djela otežavaju njihov povratak u društvenu sredinu i često rezultiraju nižim samopoštovanjem i samopouzdanjem, slabljenjem društvenih kontakata kao i problemima psihičkog zdravlja, a sve to u konačnici može rezultirati ponovnim počinjenjem kaznenog djela (Chui i Cheng, 2013.).

U suzbijanju do sada istaknutih problema s kojima se susreću zatvorenici nakon izlaska iz penalne ustanove veliku ulogu ima proces rehabilitacije kroz koji se zatvorenike uključuje u odgovarajuće stručne postupke i aktivnosti (Damjanović i sur., 2002.). Petersilia (2004.) ističe kako je proces rehabilitacije potrebno započeti na samom početku, odnosno odmah nakon što počinitelj kaznenog djela uđe u penalnu ustanovu. Proces rehabilitacije odnosi se na planiranu intervenciju ili tretman koji je usmjeren na promjenu stavova i kognitivnih procesa, interpersonalnih odnosa, obrazovanja i radnih vještina s ciljem lakše reintegracije u društvo nakon izlaska iz penalne ustanove kao i s ciljem smanjenja recidivizma (Maloić i sur., 2015.). Tretmani koji se izvode sa zatvorenicima razlikuju se ovisno o konkretnim potrebama koje su prepoznate od strane stručnjaka. Uz klasične programe obrazovanja kroz koje se zatvorenike uči praktičnim vještinama i znanjima sve se više pažnje posvećuje intervencijama koje su usmjerene na razvoj samoaktualizacije, socijalnih kompetencija i građanske odgovornosti (Jovanić, 2008.).

1.2. Tretmani zatvorenika

Temeljem izvješća o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2021. godinu istaknuto je kako se tretmani u Hrvatskoj oblikuju na temelju individualnih potreba svakog zatvorenika. Slijedom toga formiraju se pojedinačni i grupni programi koji se sastoje od radnih, pedagoških, zdravstvenih, socijalnih, psiholoških i sigurnosnih postupaka. Programi tretmana u Hrvatskoj obuhvaćaju 3 razine, a to su opći programi, posebni programi te edukativno-razvojni programi.

Opći programi odnose se na područje obrazovanja, rada i organiziranja slobodnog vremena zatvorenika. U području općih programa najviše se pažnje posvećuje području obrazovanja zatvorenika jer ih se kroz ovakve programe osposobljava za obavljanje osnovnih i pomoćnih

poslova, pruža im se mogućnost prekvalifikacija i osposobljavanja za određena zanimanja. Vrsta i razina obrazovanja kojoj može pristupiti zatvorenik ovisi o njegovim sklonostima i sposobnosti, ali i o trajanju zatvorske kazne.¹ Bitno je istaknuti kako izobrazba zatvorenika u ovom kontekstu ima dvostruku ulogu. Prva uloga je preventivna, a odnosi se na uvjerenje kako obrazovaniji ljudi rjeđe čine kaznena djela slijedom čega bi se postotak ponovnog počinjenja kaznenog djela nakon izlaska iz zatvora trebao reducirati. Druga uloga odnosi se na razvoj moralne prosudbe koja bi zatvorenicima trebala olakšati usvajanje društveno poželjnih stavova i vrijednosti (Jukić i Sabljo, 2017.). Također, bitno je istaknuti kako izobrazba zatvorenika ima kompenzacijsku, adaptacijsku i razvojnu funkciju. Kroz kompenzacijsku funkciju zatvorenici zadovoljavaju svoje neostvarene obrazovne potrebe. Adaptacijska funkcija omogućava zatvorenicima lakšu prilagodbu na život u zatvorskim uvjetima, dok razvojna funkcija otvara prostor za razvoj kreativnosti i ostalih potencijala (Jukić i Sabljo, 2017.). Ovakvi programi povezuju se sa smanjivanjem impulzivnosti i anksioznosti zatvorenika, kao i s povećanjem tolerancije (Graffam i sur., 2004.).

Posebni programi tretmana odnose se na grupni i individualni psihosocijalni tretman, a usmjereni su na specifične skupine zatvorenika kao što su prometni prijestupnici, ovisnici o drogama i/ili alkoholu, seksualni delinkventi, nasilni delinkventi i slično pa su slijedom toga provedeni programi poput tretman ovisnika o alkoholu, tretman počinitelja kaznenih djela seksualne prirode, tretman počinitelja kaznenih djela u prometu i drugi. Ovakvi programi usmjereni su na smanjivanje rizika od ponovnog počinjenja kaznenog djela kroz otklanjanje kriminogenih čimbenika koji utječu na pojavu kriminaliteta.²

Edukativno-razvojni programi, za razliku od posebnih programa, nisu direktno usmjereni na kriminogene čimbenike, već se kroz ovakve tretmane zatvorenicima omogućava usvajanje znanja i socijalnih vještina koje im pomažu u rješavanju specifičnih problema, ali koje im isto tako unaprjeđuju kvalitetu života. Podaci već spomenutog Izvješća ističu kako je u 2021. godini u edukativno-razvojne programe bilo uključeno 590 zatvorenika što je manje u odnosu na prethodne godine, no kao razlog tome stručnjaci ističu COVID-19 zbog kojeg je provođenje

¹ Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2021. godinu.

² Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2021. godinu.

grupnih programa bilo ograničeno. Ovakvi programi za cilj imaju omogućiti zatvorenicima lakše i bolje suočavanje sa svakodnevnim životnim izazovima.³

Kada se govori o edukativno-razvojnim programima bitno je istaknuti djelovanje brojnih nevladinih organizacija koje se u provedbi radionica u penalnim ustanovama fokusiraju na različite kategorije zatvorenika. Jednim dijelom stručnjaci nevladinih organizacija usmjereni su na one zatvorenike koji imaju djecu pa se u sklopu toga provode programi uspješnog roditeljstva, ali i bračnog partnerstva. Takvi programi provode se s ciljem unaprjeđenja roditeljskih vještina i kompetencija (Maloić, 2020.a), ali kao što im i sam naziv kaže ovakvi programi usmjereni su na savladavanje prepreka u obavljanju roditeljske uloge jer se bivši zatvorenici prilikom povratka u obiteljsku sredinu često susreću s otežanim restrukturiranjem obiteljskih uloga (Knežević, 2008.). S druge strane postoje programi koji su usmjereni na unaprjeđenje radnih vještina pri čemu se kod zatvorenika jača svijest o važnosti rada po pitanju vlastite, ali i obiteljske egzistencije. Samim time jačaju se i obiteljske veze te se zatvorenike potiče na odgovornost za vlastite odluke (Maloić, 2020.a). Spomenuti programi nazivaju se još i programima socioekonomske reintegracije, a za cilj imaju pružanje određenih znanja i vještina prilikom traženja posla, pretraživanja oglasnika i pisanja životopisa (Knežević, 2008.). Ovakvi programi su od iznimne važnosti za osobe koje se nalaze u zatvorskim ustanovama jer je upravo zapošljavanje jako bitan element koji zatvorenicima pruža šansu za novi početak i ravnopravan položaj u zajednici (Graffam i sur., 2004.). U sklopu edukativno-razvojnih programa također je važno istaknuti i programe komunikacijskih vještina koji su jako bitan aspekt prilikom reintegracije bivših zatvorenika u društvo. S obzirom na to da se radi o osobama koje žive u specifičnim zatvorskim uvjetima, ovakvi programi im pomažu u suzbijanju sukoba i olakšavaju im komunikaciju s okolinom nakon izlaska iz penalne ustanove (Knežević, 2008.).

Kao primjer edukativno-razvojnih programa istaknut ću sljedeća dva: „Zatvorenik kao roditelj“ i „Vozač-čimbenik sigurnosti u prometu“. „Zatvorenik kao roditelj“ program je koji je razvijen s ciljem da se zatvorenike koji su ujedno i roditelji potakne na pozitivno, aktivno i odgovorno roditeljstvo te da im se upravo u periodu izdržavanja kazne zatvora i odvojenosti od djece pruži sva potrebna pomoć i podrška. Provedba programa zamišljena je u manjim zatvorenim grupama kroz 14 radionica, od kojih svaka traje po 60 minuta. „Vozač-čimbenik

³ Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2021. godinu.

sigurnosti u prometu“ program je kroz koji se zatvorenicima pruža uvid u uzroke i posljedice prometnih nesreća s ciljem razvoja kritičnosti i odgovornosti za vlastito ponašanje u prometu. Ovakav program namijenjen je svim zatvorenicima, neovisno o vrsti kaznenog djela zbog kojeg se nalaze na izdržavanju kazne zatvora⁴.

1.3. Pregled dosadašnjih istraživanja

„*Returning home: understanding the challenges of prisoner reentry*“ primjer je istraživanja provedenog u SAD-u koji obuhvaća pitanje zatvorenika i njihovih života nakon izlaska iz penalnog sustava. Svrha istraživanja bila je steći uvid u proces reintegracije zatvorenika kroz njihova iskustva i perspektivu (La Vigne i Kachnowski, 2005.). Također, ovim istraživanjem pokušalo se utvrditi koji su sve problemi i poteškoće s kojima se susreću zatvorenici nakon izlaska iz penalne ustanove kako bi se informiralo osoblje koje je zaduženo za rad sa zatvorenicima o uslugama koje je potrebno pružiti ovoj populaciji tijekom njihovog boravka u penalnoj ustanovi (Visher, 2004.). U istraživanju je sudjelovalo ukupno 1100 zatvorenika, a 70 % njih sudjelovalo je u zatvorskim programima koji su se provodili tijekom njihovog boravka u penalnoj ustanovi. Spomenuti programi obuhvaćali su pripremu na buduće zaposlenje, pripremu za otpust i tretman zlorabe sredstava ovisnosti. Rezultati istraživanja pokazali su kako programi koji uključuju kognitivne vještine, strukovno osposobljavanje i obrazovanje, kao i tretmani zlorabe sredstava ovisnosti pomažu zatvorenicima nakon izlaska iz penalne ustanove te uspješno smanjuju postotak recidiva (Travis i sur., 2001.). Područjem zapošljavanja bivših zatvorenika bavio se i Bloom (2006.) koji je u svojem radu istaknuo važnost tretmana usmjerenih na obrazovanje i zapošljavanje zatvorenika jer je upravo stjecanje zarade i financijske sigurnosti povezano sa smanjenjem recidivizma. Slične zaključke iznose Uzelac i suradnice (2008.) koji ističu kako zatvorenicima tijekom izvršavanja zatvorske kazne treba omogućiti sudjelovanje u programima i edukacijama jer će im upravo to kasnije pomoći u učinkovitoj prilagodbi na socijalnu okolinu i način života koji je u skladu s društvenim očekivanjima i normama.

O pozitivnim učincima tretmana u penalnom sustavu svjedoče i rezultati istraživanja Moses i Smith (2007.) koji su ispitivali uspješnost PIECP-a (*Prison Industry Enhancement*

⁴ Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2021. godinu.

Certification Program). Zamisao ovog programa bila je smještanje zatvorenika u realno radno okruženje prilikom čega se zatvorenicima za njihov rad pruža novčana naknada. Cilj PIECP-a također bilo je i stjecanje radnih vještina i navika kako bi se olakšala reintegracija i zapošljavanje zatvorenika nakon izlaska iz penalne ustanove (Auerbach, 2001.). Rezultati istaknutog istraživanja pokazali su kako su zatvorenici koji su pohađali PIECP brže pronalazili posao nakon izlaska iz zatvorske ustanove u odnosu na zatvorenike koji nisu sudjelovali u programu te je uz to kod polaznika programa zabilježena niža stopa recidiva (Moses i Smith, 2007.).

U sklopu programa koji se izvode sa zatvorenicima, bitno je istaknuti i SVORI (*Serious and violent offender reentry initiative*) programe koji su osmišljeni kako bi se zatvorenicima omogućio što lakši prijelaz iz penalne ustanove u društvenu zajednicu te kako bi se ujedno smanjila vjerojatnost ponovnog upuštanja u kaznena ponašanja. Programi za zatvorenike osmišljeni su kroz niz planova i tretmana koji se izvode tijekom njihova boravka u zatvoru, ali i nakon njihova izlaska, kroz uspostavljanje mreža pružatelja usluga u zajednici koji će bivšim zatvorenicima pomoći u procesu prilagodbe (Lattimore i sur., 2004.). O važnosti usluga koje se pružaju zatvorenicima, ne samo tijekom izdržavanja zatvorske kazne, već i nakon izlaska iz penalne ustanove, govori i Bloom (2006.) koji ističe kako su koordinirane usluge prije i poslije izlaska zatvorenika na slobodu ključan čimbenik po pitanju smanjenja recidivizma. Kao primjer SVORI programa bitno je istaknuti Iowa *Going Home Key* program koji je proveden s više od 200 zatvorenika kod kojih je prepoznata potreba za zapošljavanjem i stjecanjem individualnih vještina. Istaknuti program obuhvatio je predavanja vezana uz računalne vještine, osnovno strukovno obrazovanje, pitanje zapošljavanja i upravljanja novcem, obiteljska pitanja i strategije upravljanja slobodnim vremenom. Rezultati programa pokazali su se korisnima po pitanju zapošljavanja nakon otpuštanja zatvorenika iz kaznenog sustava kao i po pitanju obnavljanja i održavanja obiteljskih odnosa (Lattimore i sur., 2004.). Sličan primjer je i *Greenlight* program koji je osmišljen kako bi se sudionicima pružile intenzivne usluge u razdoblju od 8 tjedana neposredno prije otpuštanja zatvorenika na slobodu, a obuhvaćao je modele liječenja tijekom izvršavanja zatvorske kazne, pružanje kontakata s obiteljima, pružateljima usluga u zajednici i službenicima za uvjetni otpust nakon puštanja na slobodu. Program je također uključivao i intervencije usmjerene na kognitivne vještine u sklopu kojih se radilo na promjeni antisocijalnog ponašanja i razmišljanja. Rezultati

upućuju na to kako su sudionici programa nakon izlaska iz penalne ustanove bili bolje upoznati s uslugama koje se pružaju, kao i s pružateljima usluga kojima se mogu obratiti, u odnosu na zatvorenike koji nisu sudjelovali u programu (Wilson i Davis, 2006.).

Seiter i Kadela (2003.) proučavali su čimbenike koji doprinose uspješnoj socijalnoj integraciji zatvorenika nakon izlaska iz penalnog sustava te su istaknuli kako veliku učinkovitost imaju programi usmjereni na stjecanje radnih vještina i programi liječenja ovisnosti o drogama, dok malo manju učinkovitost imaju obrazovni programi. Iznesene rezultate podržali su Listwan i suradnici (2006.) navodeći kako učinkovitost spomenutih programa može biti smanjena ukoliko se u rad s počiniteljem ne uključi i rad na razumijevanju posljedica vlastitog ponašanja. Macklin (2013.) se također bavio proučavanjem zatvorskih programa te je ustanovio da se zatvorenici tijekom boravka, ali i nakon izlaska iz penalne ustanove susreću s brojnim problemima i poteškoća, stoga nije dovoljno samo naglašavati važnost i učinkovitost radnih i obrazovnih programa već jer potrebno fokusirati se na manje edukativne programe. Rezultati istraživanja pokazali su kako su u integraciji i funkcioniranju zatvorenika prilikom izlaska iz penalne ustanove uspješnima pokazali programi nošenja sa stresnim situacijama, programi učenja tehnika rješavanja problema, donošenja odluka, postavljanja ciljeva i planiranja te programi usmjereni na upravljanje slobodnim vremenom, usamljenošću i dosadom (Macklin, 2013.).

1.4. Model kao polazna osnova istraživanja

Veliku važnost u tretmanu počinitelja kaznenih djela ima **kognitivno-bihevioralni model** koji se temelji na pretpostavci kako uzrok samog ponašanja nije situacija u kojoj se osoba pronade, već način na koji osoba reagira na tu istu situaciju (Zarevski, 1989., prema Bakić, 2001.). Ovaj model se po brojnim autorima smatra najučinkovitijim modelom u kontekstu suzbijanja recidivizma u institucionalnom tretmanu kako maloljetnih tako i punoljetnih počinitelja kaznenih djela (Bakić, 2001.). Područja koja su obuhvaćena spomenutim modelom uključuju rad na kontroli impulzivnosti i ljutnje, socijalnoj prilagodbi, sposobnosti rješavanja međuljudskih konflikata te poboljšanju vještina razmišljanja i rasuđivanja (Willmot, 2003., prema Khodayarifard i sur., 2010.). Bitno je istaknuti kako je kognitivno-bihevioralni model usmjeren na promjenu načina razmišljanja pojedinca, na način da potiče osobu da razmisli o

posljedicama koje bi određeno ponašanje moglo prouzročiti pa da stoga osmisli adekvatne načine rješavanja problema (Ajduković, 2004.). Primjer istaknutog modela moguće je vidjeti u istraživanju Khodayarifard i suradnika (2010.) koji su ispitali učinkovitost kognitivno-bihevioralnog tretmana među zatvorenicima u Iranu gdje je nakon provedenog tretmana zabilježena niža stopa anksioznosti, depresije i paranoje među zatvorenicima tijekom izdržavanja kazne zatvora, dok je nakon izlaska iz penalne ustanove zabilježena niža stopa ponovljenih zločina koja se povezuje s korištenjem kognitivno-bihevioralnog modela. Slijedom napisanog, ovaj model poželjan je u radu s osobama koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne upravo zbog usmjerenosti na promjenu njihovog ponašanja, doživljavanja i reagiranja na konkretnu situaciju. Williams (2005.) navodi kako su nedostatak kognitivnih vještina, neučinkovitost u samokontroli, kritičkom razmišljanju i rješavanju interpersonalnih problema glavni uzroci prijestupa među zatvorenicima, stoga je zatvorenike tijekom izdržavanja zatvorske kazne nužno osposobiti za rješavanje svakodnevnih problema, kao i za snalaženje u novim i nepoznatim životnim situacijama (Williams, 2005., prema Khodayarifard i sur., 2010.). Upravo je iz tog razloga, u sklopu kognitivno-bihevioralnog modela, bitno istaknuti **trening socijalnih vještina** koji se često koristi upravo u radu s osobama koje izdržavaju zatvorsku kaznu. Istaknuti model zasniva se na pretpostavci kako su mnogi emocionalni, ali i bihevioralni problemi pojedinca rezultat neuspješnog snalaženja u rješavanju interpersonalnih konflikata, kao i rezultat neadekvatne socijalizacije (Bakić, 2001.). Slijedom toga, fokus ovakve tehnike usmjeren je na osnaživanje i poboljšanje vještina prosocijalnog ponašanja, izražavanje emocija, zadovoljavanje očekivanja i zahtjeva okoline kao i učenje prihvatljivijih načina ponašanja (Ferić i Kranželić Tavra, 2003.). Učenje spomenutih vještina stvara široki repertoar ponašanja u ophođenju s ljudima i planiranju akcija prilikom čega se nepovoljni obrasci ponašanja zamjenjuju prilagođenim kognitivnih i bihevioralnih obrascima (Khodayarifard i sur., 2010.). Ovakvo postupanje bi, po pretpostavci ovog modela, trebalo rezultirati društvenim odobravanjem, a ne odbacivanjem. Neke od socijalnih vještina koje se ovim modelom žele potaknuti su asertivnost, pregovaranje, samokontrola, kritičko razmišljanje, ispričavanje, zahvaljivanje i slično (Bakić, 2001.). Trening socijalnih vještina, kojim se zatvorenike potiče na razvoj socijalnih vještina, usko se veže uz edukativno-razvojne programe koji se provode u zatvorskim sustavima upravo zbog načina provođenja, ali i zbog područja učenja koja su njime obuhvaćena (Ticknor i Tillinghast,

2011.). Kao što je već spomenuto, edukativno-razvojnim programima najčešće se obuhvaćaju teme unutar kojih se zatvorenike uči vještinama komuniciranja i rješavanja problema, vještinama roditeljstva i snalaženja u obiteljskog sredini nakon izlaska iz penalne ustanove kao i vještinama traženja posla i komuniciranja s poslodavcima. U sklopu provedbe, ali i same uspješnosti ovakvih programa nužno je poticanje razvoja socijalnih vještina zatvorenika, stoga je i samo povezivanje edukativno-razvojnih programa i treninga socijalnih vještina, koji se provodi u sklopu kognitivno-bihevioralnog modela, neizbježno.

2. Cilj i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja je temeljem iskustava stručnjaka koji rade sa zatvorenicima i bivšim zatvorenicima ispitati njihovo viđenje uloge edukativnih programa koji se provode sa zatvorenicima u kaznionicama, zatvorima te u nevladinim organizacijama.

Sukladno cilju istraživanja postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Kakvu korist, iz perspektive stručnjaka koji rade sa zatvorenicima i bivšim zatvorenicima, imaju edukativni programi koji se provode u penalnom sustavu?
2. Na koji način je, iz perspektive stručnjaka koji rade sa zatvorenicima i bivšim zatvorenicima, moguće unaprijediti edukativne programe koji se provode u penalnom sustavu?

3. Metoda

3.1. Uzorak

Uzorak ovog istraživanja sastavljen je od ukupno 5 sudionica (N=5) koje su u sklopu svog radnog iskustva provodile programe i radionice s osobama koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne. Prosječna starosna dob sudionica iznosi 39 godina, dok se raspon starosne dobi kreće od 29 do 45 godina. Što se tiče profesije samih sudionika, dvije sudionice su diplomirani socijalni pedagozi, jedna sudionica je diplomirana socijalna radnica, jedna sudionica je prvostupnica radne terapije, dok je jedna sudionica magistrica teologije. Sve sudionice zaposlene su u nevladinim organizacijama, dvije sudionice rade na području grada

Zagreba, jedna sudionica radi na području grada Petrinje, dok dvije sudionice rade na području grada Splita.

3.2. Postupak

Istraživanje „Uloga edukativnih programa u penalnom sustavu“ provedeno je od strane studentice diplomskog studija socijalnog rada, tijekom ožujka i travnja 2023. godine, u svrhu izrade diplomskog rada. Prikupljanje podataka odvijalo se online putem videokonferencijske platforme Zoom pri čemu je sa svakom sudionicom proveden individualni polustrukturirani intervju. Prije provedbe samog intervjua, sudionice su kontaktirane te pozvane na sudjelovanje u istraživanju putem e-maila u čijem se privitku nalazilo pozivno pismo. Sadržaj pozivnog pisma detaljno je obuhvaćao podatke vezane uz cilj i svrhu istraživanja te ujedno i informacije vezane uz važnost provedbe samog istraživanja. U pozivnom pismu, sudionicama je također bio naveden te objašnjen kriterij prilikom kojeg se vršio odabir sudionika. Posljednji dio pozivnog pisma obuhvaćao je informacije o tome kako će intervjui, uz njihovu suglasnost, biti snimani te naknadno transkriptirani i pohranjeni u pisanom elektroničkom obliku. U konačnici, pružene su informacije o etičkim aspektima istraživanja koje su uključivale mogućnost odustajanja od sudjelovanja, načelo dobrovoljnosti, povjerljivost i anonimnost kao i načelo zaštite osobnih podataka. Također, sudionice su obaviještene o načinu na koji će se prikupljeni podaci pohranjivati, kao i o mogućnosti pružanja uvida u same rezultate istraživanja.

3.3. Mjerni instrument

Na samom početku razgovora sudionicama je najavljena tema istraživanja u sklopu koje su istaknuta područja koja se detaljnije ispituju ovim istraživanjem. Prvo pitanje u intervjuu odnosilo se na prikupljanje sociodemografskih podataka koja su se isključivo koristila u svrhu opisa samog uzorka istraživanja, a uključivala su podatke vezane uz spol i dob, grad u kojem sudionici rade te njihovu profesiju. Zatim su slijedila općenita pitanja (1.,2.,3.) vezana uz samo iskustvo rada s ciljanom populacijom nakon čega su uslijedila pitanja kojima je detaljno obrađena uloga edukativnih programa u penalnom sustavu. Pitanja pod rednim brojem 2, 3, 4, 5, 6 i 7 odnose se na ispitivanje prvog istraživačkog pitanja, dok je drugo istraživačko pitanje

ispitivano kroz pitanja pod rednim brojem 8, 9 i 10. Na samom kraju nalazilo se završno pitanje (11) koje je postavljeno s ciljem zaokruživanja samog intervjua. Sva pitanja koja su obuhvaćena ovim intervjuom bit će prikazana u nastavku:

1. Možete li mi se ukratko predstaviti?
2. Kako biste opisali svoje dosadašnje iskustvo rada sa zatvorenicima i bivšim zatvorenicima?
3. Koje su sve teme obuhvaćene edukativnim programima koje se provode sa zatvorenicima?
4. Na koji način edukativni programi pomažu zatvorenicima nakon izlaska iz penalne ustanove?
5. Kakvu ulogu, prema Vašem mišljenju, imaju edukativni programi u penalnim ustanovama prilikom kasnijeg pronalaska posla?
6. Kakvu ulogu, prema Vašem mišljenju, imaju edukativni programi u penalnim ustanovama po pitanju obnavljanja obiteljskih odnosa prilikom povratka zatvorenika u obiteljsku sredinu?
7. Na koji način edukativni programi mogu pomoći zatvorenicima prilikom uključivanja u zajednicu?
8. Koje bi se dodatne teme, prema Vašem mišljenju, trebale obraditi kako bi se zatvorenike što bolje pripremilo na izlazak iz penalne ustanove?
9. Kojim dodatnim znanjima i vještinama, koja nisu već obuhvaćena programima, bi se trebalo učiti zatvorenike kako bi im se omogućilo što bolje funkcioniranje nakon izlaska iz penalne ustanove?
10. Što bi, prema Vašem mišljenju, moglo pridonijeti boljoj i efikasnijoj provedbi programa?
11. Imate li još nešto za istaknuti po pitanju edukativnih programa sa zatvorenicima, a da prethodno o tome nismo razgovarali?

3.4. Obrada podataka

U svrhu obrade dobivenih podataka provedenog kvalitativnog istraživanja, korištena je tematska analiza koju Braun i Clarke (2006.) definiraju kao fleksibilnu metodu za identificiranje, tumačenje i izvještavanje o obrascima, odnosno temama koje su uočene u analiziranim podacima. U sklopu tematske analize ističu se dva pristupa kojima je moguće kodirati i analizirati dobivene podatke; induktivni pristup koji se još naziva i pristupom „odozdo prema gore“ i deduktivni pristup koji se smatra pristupom „odozgo prema dolje“ (Braun i Clarke, 2006.). Induktivnu analizu karakterizira definiranje tema koje proizlazi iz samog sadržaja, dok je deduktivna analiza okarakterizirana unaprijed osmišljenim temama koje proizlaze iz određenog teorijskog okvira (Elo i Kyngas, 2007.). Stoga je konkretno, u obradi podataka ovog istraživanja, korišten induktivni pristup prilikom čega definirani kodovi i teme proizlaze iz samog sadržaja dobivenih rezultata. Obrada podataka izvedena je u skladu s koracima koje Braun i Clarke (2006.) ističu ključnima u postupku tematske analize. Prvi korak odnosi se na upoznavanje s dobivenim podacima na temelju opetovanog čitanja transkripata. Nakon toga slijedi generiranje početnih kodova koje ujedno obuhvaća definiranje kodova kao i pridruživanje određenih dijelova teksta istaknutim kodovima. Treći korak odnosi se na traganje za temama u kontekstu čega se definirani kodovi razvrstavaju u slična tematska područja nakon čega slijedi pregled potencijalnih tema. U sklopu ovog koraka bitno je definirati odgovaraju li potencijalne teme kodiranim dijelovima teksta. Peti korak odnosi se na definiranje i imenovanje tema, a na samom kraju slijedi izrada izvješća koja će biti prikazana u nastavku rada.

3.5. Etički aspekti istraživanja

U kontekstu samog rada, potrebno je osvrnuti se i na etičke aspekte istraživanja o kojima se vodilo računa prilikom provedbe istraživanja. Na samom početku bitno je istaknuti informirani pristanak na sudjelovanje, kao i pristanak na audio snimanje koje su sudionice dale usmenim putem prije provedbe samog intervjua. Zatim, u pozivnom pismu istaknuto je načelo dobrovoljnosti koje je označavalo kako sudionice u bilo kojem trenutku mogu odustati od sudjelovanja u istraživanju. Uz načelo dobrovoljnosti, osigurano je i načelo povjerljivosti kojim se je jamčilo kako će svi prikupljeni podaci biti povjerljivo čuvani te kako će pristup istima imati samo studentica koja istraživanje provodi te njezina mentorica. U sklopu načela

povjerljivosti osigurano je kako će prikupljeni podaci, odnosno transkripti i audio zapisi nakon izrade diplomskog rada biti trajno uništeni. Sudionicama je također zajamčeno kako će sve identifikacijske oznake koje se s njima mogu povezati biti uklonjene, stoga je na taj način ovim istraživanjem osigurano načelo anonimnosti. Upravo ovo načelo, vidljivo je u kasnijem paragrafu koji se odnosi na prikaz rezultata, u kojem je svakom sudioniku pridodana oznaka S, pri čemu na primjer S1 označava sudionika broj 1. Na samom kraju, sudionicama je pružena mogućnost ostvarivanja uvida u rezultate istraživanja slanjem diplomskog rada na njihovu e-mail adresu.

4. Rezultati i rasprava

U tablici 4.1. (Tablica 4.1.) prikazani su rezultati koji daju odgovor na prvo istraživačko pitanje: „Kakvu korist, iz perspektive stručnjaka koji rade sa zatvorenicima i bivšim zatvorenicima, imaju edukativni programi koji se provode u penalnom sustavu?”.

Tablica 4.1.
Korisnost edukativnih programa u penalnom sustavu

TEME	KATEGORIJE	KODOVI
Iskustvo stručnjaka u provedbi programa	Pozitivna iskustva stručnjaka u radu sa zatvorenicima	<ul style="list-style-type: none"> - Pozitivni stavovi o radu sa zatvorenicima - Zatvorenici kao zahvalna skupina za rad - Početni stres prilikom ulaska u kazneni sustav
	Motiviranost zatvorenika za sudjelovanje	<ul style="list-style-type: none"> - Dobar odaziv za sudjelovanje - Redovitost i aktivnost - Kombinacija vanjskih i unutarnjih motiva
	Tematska područja radionica	<ul style="list-style-type: none"> - Osposobljavanje zatvorenika za deficitarna zanimanja - Vježbanje mekih vještina za zapošljavanje - Osnaživanje roditeljskih vještina - Socijalno savjetovanje - Radionice za zatvorenike ovisnike - Priprema na postpenalni prihvrat
Programi vezani uz pronalazak posla i zaposlenje	Pomoć u egzistencijalnim pitanjima	<ul style="list-style-type: none"> - Učenje tehnikama financijskog upravljanja - Mogućnost lakšeg

		zapošljavanja i osiguravanja sredstava za život
	Sadržaj programa	<ul style="list-style-type: none"> - Pisanje životopisa i molbi za posao - Vježbanje vođenja razgovora za posao - Učenje o pravima radnika prisutnima na tržištu rada - Osvještavanje o tome kako izgleda osoba koja odlazi na razgovor za posao - Suočavanje s teškim pitanjima vezanima uz vrijeme provedeno u penalnoj ustanovi
	Učenje za zanimanja	<ul style="list-style-type: none"> - Zavarivači - Kuhari - Bravari - Keramičari - Soboslikari
Programi vezani uz obiteljski aspekt	Održavanje povezanosti s obitelji	<ul style="list-style-type: none"> - Olakšavanje prilagodbe na povratak u obiteljsku sredinu - Očuvanje obiteljskih odnosa
	Teme radionica	<ul style="list-style-type: none"> - Rad na osnaživanju roditeljske uloge - Educiranje o potrebama i načinima emocionalnog reagiranja djece različite životne dobi
	Uključivanje obitelji	<ul style="list-style-type: none"> - Direktna rad s članovima obitelji - Priprema obitelji na izlazak zatvorenog člana - Poticanje održavanja kontakata zatvorenog člana i njegove obitelji
	Otežavajući faktori	<ul style="list-style-type: none"> - Dislociranost penalnih ustanova od mjesta boravka obitelji - Stigmatizacija od strane članova obitelji
Programi vezani uz društvenu sredinu	Rad na sebi	<ul style="list-style-type: none"> - Osvještavanje vlastitog identiteta - Učenje vještinama koje su nužne za funkcioniranje nakon izlaska iz penalne ustanove
	Unapređenje socijalnih vještina	<ul style="list-style-type: none"> - Komunikacijske vještine i upravljanje emocijama - Razvoj socijalnih vještina kroz uključivanje u sportske i kreativne aktivnosti

Kada je riječ o **iskustvima stručnjaka u provedbi programa**, stručnjaci iznose svoja **pozitivna iskustva u radu sa zatvorenicima**: „... *Moje dosadašnje iskustvo rada s njima je zapravo dosta pozitivno, nisam imala nekakvih značajnih odstupanja ni na grupi ni šta se tiče nekakvog individualnog rada.*“ (S1), „...*to mi je uglavnom jedno okej iskustvo, oni su kao skupina vrlo zahvalni za radit jer jednostavno žive u tim uvjetima gdje im sve nešto što dođe izvana, dođe kao neko razbijanje rutine.*“ (S4), „...*bio je veliki stres ući u kazneni sustav gdje ima svakakvih ljudi koji su svakakva djela počinili... dugo sam se psihički pripremala zapravo na taj čin, ali onda kad sam počela raditi u kaznenom sustavu, stvori se taj osjećaj povjerenja i prema djelatnicima kaznionice i prema zatvorenicima...bila sam stvarno posvećena ljudima koji su ispred mene i tome da provedemo dobru radionicu, to je bilo zapravo jako lijepo.*“ (S2). Različitost u iskustvima zaposlenika koji rade sa zatvorenicima povezana je s njihovim individualnim obilježjima koje donose u svoje radno okruženje, poput dobi, spola, bračnog statusa i duljine radnog staža. Navedena obilježja ključan su mehanizam putem kojih osobe percipiraju zadovoljstvo poslom koji obavljaju (Novak i sur., 2008.), a od istaknutih obilježja najviše se pažnje posvećuje duljini radnog staža. Rezultati istraživanja Sigurbjorg (2018.) ukazuju kako veće zadovoljstvo poslom u penalnom sustavu iskazuje osoblje koje je zaposleno manje od 10 godina u odnosu na osoblje s dužim radnim stažom (Sigurbjorg, 2018., prema Pongrac, 2021.). Temeljem gore navedenih iskaza sudionica, čija se duljina radnog staža kreće od 4 do 9 godina, moguće je tvrditi kako u provedbi programa i u radu sa zatvorenicima prevladava zadovoljstvo, što je u skladu sa zaključcima spomenutog istraživanja. Slične zaključke iznose Lambert i suradnici (2002.) navodeći kako zaposlenici s duljim radnim stažom u penalnom sustavu pokazuju nižu razinu zadovoljstva poslom. Zadovoljstvo poslom bitno je spomenuti i u kontekstu kvalitete odnosa zaposleničkog osoblja i zatvorenika. Što je osoba zadovoljnija radom u penalnom sustavu to je i kvaliteta njezina odnos sa zatvoreničkom populacijom veća. Ovaj faktor je iznimno bitan jer upravo pozitivni stavovi zaposleničkog osoblja prema osobama koje izdržavaju zatvorsku kaznu kao i kvaliteta njihovog odnosa pridonose promjeni stavova i povećavaju spremnost na promjenu ponašanja zatvorenika (Crewe i suradnici, 2015.). Slijedom navedenog, moguće je tvrditi kako sudionice ovog istraživanja svojim pozitivnim stavovima prema radu sa zatvoreničkom populacijom potiču promjenu njihovog ponašanja i funkcioniranja.

U sklopu iskustava stručnjaka u provedbi edukativnih programa, stručnjaci kao bitan faktor ističu i **motiviranost zatvorenika za sudjelovanje**: „...imali smo dobar odaziv na grupe, oni su bili vrlo motivirani, aktivni i redoviti...“ (S4), „...oni su sa sobom nosili te papire, materijale, naočale, onako baš su bili uživljeni u to..“ (S5). O motiviranosti zatvorenika prilikom uključivanja u zatvorske programe govore Miller i Rollnick (2013.) koji ističu kako je motivacija zatvorenika za sudjelovanjem u zatvorskim programima potaknuta njihovom željom za promjenom kriminalnog ponašanja. U većini slučajeva, uključivanje je potaknuto intrinzičnom motivacijom slijedom koje zatvorenici zbog vlastitih, unutarnjih razloga žele istraživati, učiti i proširiti svoje kapacitete (Ryan i Deci, 2000.). Unutarnja motivacija povezana je sa psihološkim potrebama, vjerovanjima i znatiželjom pa je stoga moguće tvrditi kako je u ovom slučaju intenzitet motiviranosti visok i neovisan o vanjskim utjecajima. S druge strane, vanjska motivacija rezultat je vanjskih poticaja koji osobu potiču na određeno ponašanje pa je stoga opravdano reći da su ovako motivirana ponašanja ovisna o poticajima i podložna promjenama (Diseth i sur., 2008.). O motiviranosti zatvorenika, prilikom izvođenja i uključivanja u programe, također govori i iduća sudionica: „...oni su uvijek bili voljni surađivati, djelomično tu sad ide kombinacija i nekakvih vanjskih motiva, ali i unutarnjih, sad ovisi o svakom zatvoreniku zasebno, ali oni za sudjelovanje na tim radionicama zapravo dobivaju i različite pogodnosti unutar kaznionice i zatvora..“ (S1). Slijedom napisanog, vidljivo je pozitivno iskustvo stručnjaka u provedbi radionica u penalnim ustanovama, zainteresiranost i motiviranost zatvorenika za sudjelovanje u programima.

U sklopu ove teme, bitno je istaknuti **tematska područja radionica** koja su obuhvaćena dosadašnjim programima: „...Većinom su to radionice edukativnog karaktera, ima tu znači i taj dio edukativnog i psihosocijalnog...vezane su uz osposobljavanje zatvorenika za neka zanimanja koja su deficitarna, imamo vježbanje tih mekih vještina za zapošljavanje, imamo i nekakva individualna mentoriranja, osnaživanje roditeljskih vještina i tako..“ (S1), „...teme su 90% bile zapošljavanje, a u manjem segmentu roditeljske vještine i socijalno savjetovanje“ (S3), „...provodili smo programe obrazovanja, posebne programe za zatvorenike roditelje, zatvorenike ovisnike i pripremu za postpenalni.“ (S4).

Programi vezani uz pronalazak posla i zaposlenje, bitan su aspekt u postupku resocijalizacije bivših zatvorenika. O tome svjedoče Knjižek i Mirčeta Mikulić (2021.) koje

navode kako je pronalaženja zaposlenja važan čimbenik u osuđenikovoju reintegraciji i resocijalizaciji jer im upravo posao daje materijalnu sigurnost, obvezu i strukturirano vrijeme. U sklopu ove teme, sudionice ističu kako se važnost ovakvih programa ogleda u pružanju **pomoći u egzistencijalnim pitanjima**: „...jako je bitno zbog upravljanja financijama jer skoro svi imaju problem s novcem, znači ne znaju upravljat financijama i njima je ono nešto od čega neko živi tjedan dana, njima je to za jedan dan ili jednu večer.“ (S4), „...te radionice financijske pismenosti, bitne su kako bi im osigurali zapravo tu mogućnost što bržeg zapošljavanja da bi mogli osigurati sredstva za život sebi i svojoj obitelji tj. da bi mogli biti korisni članovi svoje zajednice.“ (S2). Izlaskom iz penalne ustanove, bivši zatvorenici započinju s aktivnim traženjem posla i upravo im u tome pomažu programi koji se s njima provode za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne. U sklopu toga, sudionice opisuju **sadržaj programa** i način na koji oni konkretno pomažu zatvorenicima nakon izlaska iz penalne ustanove: „Dakle to su radionice za meke vještine gdje ih učimo pisanju životopisa, pisanju molbi za posao, pa onda vježbamo razgovor za posao, pa onda nekakvo financijsko upravljanje, kako da ne potroše sve novce koje zarade, kako mogu štedit. Onda radimo s njima na nekakvim njihovim pravima, na šta mogu pristat, na šta ne bi trebali pristat, dal da pristaju na prekovremene, dal bi htjeli ugovor na određeno, neodređeno i tako. Mi s njima razgovaramo od onih osnovnih nekih stvari, kako treba izgledati čovjek koji dolazi na razgovor za posao, znači da se trebaju ošišat, obrijat, oprat zube i onda ulazimo u razgovor sami, znači kako pozdraviti, kako se predstaviti uopće..“ (S1), „...pa pripremali smo ih na razgovore za posao...konkretno da se osjećaju dovoljno spremni i samopouzđani prijaviti se na bilo koji natječaj, ali i ne samo to nego i da znaju odgovoriti na neka teška pitanja jer se često ljudi ne znaju snać, ne znaju što bi odgovorili, kako objasniti vrijeme koje im nedostaje, recimo tu rupu u životopisu. Dal reći da su bili u kaznenom sustavu, kako se predstaviti da poslodavac opet vidi vaše vrline..“ (S2). Problemi s traženje stalnog zaposlenja vidljivi su i iz stajališta samih zatvorenika koji navode kako je nemogućnost zaposlenja prva prepreka koja ih vodi ka starom načinu životu gdje se vraćaju ulici i starom društvu (Kostović, 2022.). Uz probleme vezane uz traženje i pronalazak stalnog zaposlenja, vidljivi su i problemi prilikom dolaska na razgovor za posao, gdje bivši zatvorenici dolaze s nelagodom, dvoumeći se hoće li reći poslodavcu da su bili u zatvoru ili će taj dio radije prešutjeti. Upravo zbog ovakvih razmišljanja i emocija koje su s njima povezane, bivši zatvorenici traže posao pomoću

poznanstava koje su stekli tijekom boravka u zatvoru i tako ne mijenjaju svoje socijalno okruženje. Takvo postupanje često dovodi do rizika za ponovno počinjenje kaznenog djela (Knjižek i Mirčeta Mikulić, 2021.). Slijedom napisanog, vidljiva je potreba i korisnost u provedbi ovakvih radionica koje su sadržajno dosta detaljne i pružaju zatvorenicima konkretna znanja, vještine i informacije koje im pomažu na tržištu rada nakon izlaska iz penalne ustanove. Ne samo da su ovakvi programi usmjereni na pružanje osnovnih ljudskih vještina, već je njima i obuhvaćeno područje **učenja za zanimanja**, koje zatvorenicima pruža konkretna znanja i olakšava traženje posla: „...surađivali smo i sa pučkim otvorenim učilištima pa smo nudili i prekvalifikacije za zavarivače i kuhare.“ (S2), „to su ova zanimanja keramičar, bravar, soboslikar. To su neka koja na tržištu rada najviše fale i to dobivamo informaciju sa HZZO-a...samim time što je neko zanimanje deficitarno, za koje ih mi osposobljavamo, je veliki značaj za njih zato što po izlasku mogu biti sigurni da će upravo u toj struci i naći posao.“ (S1). Upravo stjecanje stručnih kvalifikacija kroz završavanje škole nekog od ponuđenih zanata omogućava pronalaženje posla u tom zanimanju te ujedno smanjuje rizik od ponovnog počinjenja kaznenog djela. Korisnost ovakvih programa vidljiva je konkretno u tome što se njima pružaju određene predispozicije koje možda nisu stopostotna garancija da osoba nakon izlaska iz penalne ustanove neće ponovno počiniti kaznenog djelo, ali je zato izostanak takvih programa sigurna veza s recidivom i otežanom reintegracijom (Jovanić, 2008). O pozitivnim aspektima ovakvih programa svjedoče i rezultati istraživanja provedeni na zatvorskoj populaciji u Velikoj Britaniji, temeljem kojeg su ispitanici definirali dva najčešća motiva zbog kojih se uključuju u spomenute programe; nadoknada propuštenog u prvobitnom obrazovanju i povećanje mogućnosti za kasnije zapošljavanje (Wilson i Reuss, 2000., prema Knežić i Savić, 2013.). Slijedom napisanog, moguće je zaključiti kako je poanta istaknutih programa omogućiti što većem broju osuđenika stjecanje znanja i vještina pomoću kojih će se, nakon izlaska iz penalne ustanove, uključiti u društvo kao pismene, osposobljene i u pozitivnom pravcu promijenjene osobe.

Programi vezani uz obiteljski aspekt naglašavaju pravo zatvorenika, ali i članova njihovih obitelji, na obiteljski život koji je često u ovakvim okolnostima narušen. Upravo ta narušenost, ali i ograničenosti kontakata upućuje na to koliko je bitno raditi na očuvanju, ali i poboljšanju kvalitete obiteljskih odnosa u svrhu očuvanja obiteljske povezanosti (Penić, 2021.). Obitelj i obiteljski odnosi svrstavaju se u skupinu zaštitnih, ali i rizičnih čimbenika koji se povezuju s

vjerojatnošću ponovnog počinjenja kaznenog djela, stoga je iznimno bitno na ovom području preventivno raditi tijekom izdržavanja zatvorske kazne (Maloić, 2020.b). Korisnost programa istaknute tematike ogleda se u **održavanju povezanosti s obitelji**, o čemu govori i sudionica koju je, nakon izlaska iz zatvorske ustanove, kontaktirao bivši zatvorenik: „...*nekoliko njih je ostalo s nama u kontaktu, nakon povratka, i imali su potrebu komunicirati telefonski i uživo, po pitanju prilagodbe obitelji... neki proces prilagodbe im je bio potreban pa su tražili naše posredovanje..*“ (S5). Ovakvi rezultati upućuju na to koliko i sami zatvorenici vide potrebu za radom na vlastitim kapacitetima i vještinama tijekom izdržavanja zatvorske kazne, u svrhu što lakšeg povratka obiteljskoj sredini. Još jedan razlog putem kojeg sudionice ističu važnost ovakvih programa, jest i činjenica kako zatvorenici rijetko kad samostalno potiču održavanje kontakata već jednostavno prihvaćaju situaciju u kojoj se nalaze. Takvo ponašanje vodi ka depresiji, anksioznosti i frustraciji, a sve to kasnije rezultira ponovnim počinjenjem kaznenog djela: „...*ako toga nema, onda se osamljuju, nemaju obitelj, nemaju podršku, raskinuli su kontakte i sa obitelji i partnericama...bježe u svoj vlastiti oklop..*“ (S2). Uključivanje zatvorenika u ovakve programe od velike je važnosti kako bi se očuvao obiteljski odnos koji je prema mnogim autorima ključan čimbenik socijalne reintegracije nakon otpusta iz zatvora (Naser i Visher, 2006.). U sklopu obiteljskih odnosa, važnu ulogu ima emocionalna podrška kroz koju obitelj osigurava emocionalnu barijeru koja bivšim zatvorenicima služi poput štita protiv osjećaja dezorijentiranosti i frustracije koja je učestala nakon izlaska iz zatvora. Također, bitno je naglasiti kako obitelj služi i kao temelj transformacije identiteta slijedom čega se bivši zatvorenici lakše suočavaju s promjenom kognitivnog funkcioniranja i ponašanja (Berg i Huebner, 2011.). Kad se govori o otežanoj prilagodbi, treba istaknuti kako je ona vidljiva na području partnerskih odnosa, ali ona o kojoj se najviše govori jest prilagodba u roditeljskoj ulozi. Slijedom toga **teme radionica** najčešće su ispunjene takvim aktivnostima: „...*radimo na osnaživanju njihove roditeljske uloge jer je poprilično narušena s obzirom da su odvojeni od djece, onda im teško pada i ta odvojenost pa radimo s njima na koji način iskomunicirati djetetu to da se otac nalazi u zatvoru, kako održati taj kontakt, kako i dalje biti aktivan otac iako se nalazi u kaznionici ili zatvoru.*“ (S1), „...*rad sa zatvorenicima roditeljima je zapravo baziran na tome da se educiraju o nekim potrebama djece u različitim životnim dobima i da onda temeljem tog znanja mogu naučiti prepoznavati neka ponašanja djece, odakle uopće ta ponašanja dolaze. Da se educiraju o utjecaju same te situacije na život djece, dakle*

kako sve djeca mogu reagirati, kojim emocijama, kako se to može ispoljavati, tako da ne doživljavaju neke reakcije djece preosobno nego da jednostavno to stave u neki kontekst.“ (S4). Način na koji djeca percipiraju roditeljev boravak u zatvoru ovisi o brojnim faktorima poput djetetove dobi u kojoj je došlo do odvajanja, trajanju odvojenosti, odnosima u obitelji, stabilnosti odnosa s roditeljem koji je u zatvoru, vrsti kaznenog djela roditelja i dostupnosti podrške (Profaca i Buljan Flander, 2009.). Temeljem napisanog, razumno je očekivati različite reakcije djece po pitanju roditelja koji se nalazi na izdržavanju zatvorske kazne, kao i po pitanju susreta koji se s njim odvijaju u penalnoj ustanovi. Kod mlađe djece može doći do emocionalnog povlačenja ili iskazivanja agresivnosti i neprijateljstva dok djeca školske dobi i adolescenti mogu iskazivati probleme u školi i u odnosima s vršnjacima, kao i probleme u ponašanju (Maloić, 2020.b). Upravo ovakve reakcije ukazuju na potrebu za provođenjem radionica roditeljskog sadržaja s ciljem da se zatvorenike osvijesti i nauči o mogućim reakcijama i teškoćama koje dijete može pokazivati. Sadržaj ovakvih radionica ključan je pružatelj znanja i vještina kako s djetetom iskomunicirati razloge zbog kojih se roditelj nalazi u zatvoru, ali i kako reagirati te naposljetku prihvatiti načine na koje će dijete reagirati. Upravo je otvorena komunikacija zatvorenika s djetetom ključna za djetetovu dobrobit, a sama redovita i kontinuirana komunikacija nužna je za održavanje njihove privrženosti (Brkić, 2013.). Slijedom do sada napisanog, vidljiva je potreba u provedbi radionica koje obuhvaćaju rad na roditeljskoj ulozi jer su one kao takve korisne za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne, ali i prilikom povratka zatvorenika u obiteljsku sredinu. Kroz istaknute radionice, sa zatvorenicima se radi na povećanju njihovih znanja i vještina, odnosno radi se na povećanju njihovih kapaciteta. Međutim, kako bi ovakvi programi bili što uspješniji, nije dovoljno raditi samo na resursima zatvorenika već je potrebno poticati i ostale članove njihovih obitelji na uključivanje. Slijedom toga, bitno je osvrnuti se na kontekst **uključivanja obitelji** kako bi se i s tog aspekta radilo na motiviranosti zatvorenika za promjenom: „...*pokušavamo balansirati između tog privatnog i života u kaznionici...njihovi članovi obitelji su dolazili kod nas na razgovore, još prije nego su oni izašli van, i tako smo pripremali njihove obitelji za taj izlazak.*“ (S1), „...*poticali smo naše sudionike da uvijek održavaju kontakt s obitelji jer imali smo neke situacije kad se nisu mogli sjetiti datuma nekih školovanja, i onda smo uvijek rekli pa tražite obitelj da vam to pošalje.*“ (S2). Poticanje obitelji na uključivanje pozitivno je prvenstveno zbog toga što kontakti i posjeti omogućuju sudjelovanje u obiteljskim ritualima i

dijeljenje obiteljskih iskustava, ali i povećavaju vjerojatnost ponovnog ujedinjenja obitelji. Isto tako, stručnjaci navode kako je veća količina kontakta zatvorenika s članovima obitelji, tijekom izdržavanja zatvorske kazne, povezana s manjom stopom recidiva (Hairston, 2002.). O potrebi uključivanja obitelji također govore Mitchell i suradnici (2016.) ističući kako upravo kontakt licem u lice s članovima obitelji pomaže zatvorenima u nošenju s osjećajem gubitka i frustracijom koja je prisutna tijekom izdržavanja kazne zatvora pa tako ujedno obiteljske posjete doprinose razvoju prosocijalnog identiteta. Osim što uključivanje svih članova obitelji pridonosi održavanju obiteljske strukture, važno je naglasiti kako ono ujedno poboljšava dobrobit i mentalno zdravlje članova (Maloić, 2020.b). Iako su do sad prikazani pozitivni aspekti uključivanja obitelji, bitno je istaknuti i **otežavajuće faktore** koji predstavljaju potencijalnu prepreku prilikom uključivanja obitelji. Jedan od izazova predstavlja geografska udaljenost zatvorenika i njihovih obitelji: *„...Situacija je teška jer npr. kaznionica u Glini, tu nisu samo ljudi iz Gline i okolice, nego imate ljude i iz Splita i Dubrovnika i onda oni ako žele vidjeti svoju obitelj, možete zamisliti koliko je to teško, jednoj majci recimo koja je sama s djetetom, dolazi iz Dubrovnika, koliko dugo mora putovati da bi bila tamo pola sata..“ (S2).* Dislociranost kaznionica i zatvora od mjesta boravka obitelji česta je barijera u ostvarivanju prava na obiteljski život, stoga bi se kazna zatvora trebala izvršavati što bliže mjestu stanovanja obitelji (Maloić, 2020.b). O problemu dislociranosti govori i Knežević (2008.) navodeći kako je ostvarivanje kontakata zatvorenika i njihovih obitelji povezano s boljom prilagodbom zatvorenika na zatvorske uvjete, stoga je geografsku udaljenost, u ovom kontekstu, moguće svrstati u ograničavajuće čimbenike. O istaknutom problemu također govore Naser i Visher (2006.) koji navode kako bi zbog ovakvih, ali i sličnih prepreka trebalo što više poticati i razvijati kontakte na daljinu kako bi se svakom zatvoreniku i članu njegove obitelji omogućio kontakt.

Drugi izazov odnosi se na stigmatizaciju zatvorenika od strane njihovih obitelji: *„...stigmatizacija im je zapravo velik problem, onako kad se s njima razgovora, to im je jedna od većih prepreka...“ (S4).* Stigmatizacija od strane članova obitelji dovodi do osuđivanja zatvorenika prilikom čega obitelj odbija stupiti u kontakt sa zatvorenim članom obitelji. Spomenuti slučajevi nisu česti jer iskustva u probacijskom sustavu Republike Hrvatske upućuju na prihvaćanje i uključivanje zatvorenog člana od strane njegove obitelji (Knjižek i Mirčeta Mikulić, 2021.), no svakako pojam stigmatizacije u ovom kontekstu nije zanemariv.

Kao razlog tome stručnjaci navode kako odbijanje i stigmatiziranje od strane obitelji rezultira izostankom podrške, ali i vodi ka internalizaciji stigmatizirajućih stavova i konformiranju s devijantnim identitetom (Maloić, 2020.b). Slijedom napisanog, vidljiva je potreba za uključivanjem obitelji u svrhu bolje i lakše reintegracije zatvorenika, no ukoliko obitelj odbija sudjelovati u radu sa zatvorenikom, tada je socijalnu podršku zatvoreniku potrebno osigurati na drugi način (Maloić i Todosiev, 2020.).

Programi vezani uz društvenu sredinu predstavljaju bitan aspekt za zatvorenike koji izdržavaju zatvorsku kaznu u duljem trajanju. Kao razlog tome Kurtušić (2021.) navodi kako dulje zatvorske kazne pridonose povećanju razine socijalne isključenosti jer zatvorenik sebe prestaje doživljavati članom društva, a i društvena sredina sve manje doživljava zatvorenika pripadnikom zajednice. U sklopu toga, sudionice iznose kako su ovakvi programi korisni zbog svoje usmjerenosti na područje zatvorenikova **rada na sebi**: „...*cilj je bio da steknu više uvida u sebe, u neke svoje resurse, na razini vrijednosti, najviše na razini uvida da oni zapravo osim one neke perspektive, uske, koje imaju s tim svojim identitetom zatvorenika, da to malo prošire i da vide tko su i šta su još osim šta su zatvorenici..*“ (S4), „...*takvi programi su ključni zato što kad ste u takvom zatvorenom sustavu gdje recimo imate dvije razine odnosa, jedan je s ostalim zatvorenicima, a jedan je zapravo sa osobljem koje radi u kaznionici, onda vam zakrčljaju te socijalne vještine...a ako ne uključujemo sve ove napore, zapravo samo pripremamo osobe da se vrate u kazneni sustav kada izađu sa izdržavanja zatvorske kazne jer će najvjerojatnije ponoviti to djelo ako im ne date nikakve vještine za život kada izađu van iz zatvora..*“ (S2). Kao što je već u prijašnjim paragrafima istaknuto, zatvorenici se nakon izlaska iz penalne ustanove suočavaju s brojnim izazovima, stoga je tijekom boravka u penalnoj ustanovi nužno provoditi radionice s ciljem unapređenja njihovih životnih vještina. Nošenje sa stresom, rješavanje problema, donošenje racionalnih odluka, postavljanje realnih ciljeva, organiziranje slobodnog vremena i sudjelovanje u raznim aktivnostima neke su od tematskih područja kojima se radi na sprečavanju recidiva (Maloić i sur., 2015.). U sklopu **unapređenja socijalnih vještina**, zatvorenike se na početku usmjerava na unapređenje komunikacijskih vještina i upravljanje emocijama: „...*provodimo vježbe verbalne i neverbalne komunikacije, kako pristupiti osobi, kako se predstaviti i razviti samopouzdanje..*“ (S2). Također, zatvorenike se potiče na uključivanje u različite aktivnosti kako bi im se nakon izlaska iz zatvora olakšao povratak u društvo: „...*imamo i sportske aktivnosti u zatvorima jer*

smo putem projekta pokušali povezati sport i zajednicu. Znači da zajednica, lokalna, daje podršku zatvorenicima u nekim njihovim sportskim aktivnostima i da se taj zatvorenik jednog dana kad izađe iz zatvora može vratiti u tu zajednicu i dalje provoditi ili sudjelovati u tim sportskim aktivnostima.“ (S1), „...rađanje stripova pa da onda kad osoba izađe iz zatvora da može ići po tim klubovima i udrugama koje rade stripove...“ (S3). Kroz ovakve aktivnosti, zatvorenicima se pruža podrška za vrijeme boravka u penalnoj ustanovi, ali se i radi na stvaranju mogućnosti za njihovo daljnje razvijanje vještina i stjecanje poznanstava nakon izlaska iz kaznenog sustava. Uz navedeno, bitno je naglasiti i kako se uključivanjem zatvorenika u sportske i kulturno-umjetničke aktivnosti, za vrijeme izdržavanje zatvorske kazne, potiče njihovo kreativno izražavanje i zadovoljavanje potreba (Penić, 2021.).

Temeljem iznesenih rezultata istraživanja, vidljiva je korisnost edukativnih programa u aspektu obrazovanja i zaposlenja, u aspektu učenja i prilagodbi obiteljskoj sredini te u području učenja socijalnih vještina koje olakšavaju komunikaciju i uključivanje zatvorenika u društvenu sredinu, pri izlasku iz kaznenog sustava.

U tablici 4.2. (Tablica 4.2.) prikazani su rezultati koji daju odgovor na drugo istraživačko pitanje: **„Na koji način je, iz perspektive stručnjaka koji rade sa zatvorenicima i bivšim zatvorenicima, moguće unaprijediti edukativne programe koji se provode u penalnom sustavu?“**.

Tablica 4.2.

Prostor za unapređenje edukativnih programa u penalnom sustavu

TEME	KATEGORIJE	KODOVI
Unapređenje programa	Dodatni oblici pomoći zatvorenicima i bivšim zatvorenicima	<ul style="list-style-type: none"> - Pružanje podrške zatvorenicima zbog situacije u kojoj se nalaze - Uključivanje psihijatra - Osmišljavanje kreativnijih aktivnosti po uzoru na europsku i američku praksu
	Koncept programa	<ul style="list-style-type: none"> - Duže trajanje programa - Učestalije provođenje evaluacije - Veća sloboda udruga u osmišljavanju tema programa

Financijski aspekt	- Povećanje financijskih iznosa
Uključivanje većeg broja udruga	- Nedovoljna osviještenost udruga o potrebi njihovog angažmana
Bolja suradnja dionika	- Poboljšanje komunikacije i suradnje među kaznenim tijelima, zatvorenicima i nevladinim organizacijama
Problemi sustava	- Provedba programa od strane zaposlenika kaznenih tijela - Nerazmjer između broja tretmanaca i broja zatvorenika - Postpenalni prihvati

U sklopu drugog istraživačkog pitanja formirana je tema **unapređenje programa** u kontekstu koje se na samom početku bitno osvrnuti na **dodatne oblike pomoći zatvorenicima i bivšim zatvorenicima**: „...fali taj dio pružanja podrške što su samo tamo, znači kako se nositi sa takvom situacijom. Mi njih educiramo za izlazak van, pripremamo za povratak u zajednicu i sve, ali možda taj nekakav dublji rad s njima, u smislu pružanja psihoterapije unutra...da ne dolazi do nekih unutarnjih problema koje oni guraju pod tepih pa izađu kasnije na vidjelo...i naravno svuda fali psihijatar, kad bi mogli uključiti psihijatra bilo bi super...“ (S1). Tijekom rada s osobama koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne, stručnjaci trebaju biti svjesni složenosti stigmatizacije koju ovakve osobe doživljavaju na svim razinama. Takva stigmatizacija dovodi do emocionalnih i psihičkih problema koji mogu rezultirati manjkom samopouzdanja i motiviranosti, kao i ponovnim počinjenjem kaznenog djela. Zbog ovakvih razloga, nije dovoljno bazirati se samo na provedbu grupnog rada, već je potrebno poticati i provedbu individualnog rada sa zatvorenicima kroz metode psihosocijalnog tretmana i savjetovanja. Svrha savjetovanja odnosi se na pružanje pomoći zatvoreniku da prihvati vlastite, ali i tuđe poglede na svoje probleme i život te da kritičkim promišljanjem i smislenim izborima ostvari zadane promjene i ciljeve (Ratkajec Gašević, 2011.). Ciljevi savjetovanja odnose se na stjecanje samouvida, samoprihvatanja i samoaktualizacije koje su usmjerene na razvoj pozitivnih stavova prema samome sebi i na razumijevanje emocionalnih teškoća koje su povezane s njihovom trenutačnom situacijom. Također, ciljevi savjetovanja uključuju kognitivnu i ponašajnu promjenu slijedom kojih bi osoba trebala promijeniti iracionalne

stavove i načine razmišljanja, kao i neprihvatljive oblike ponašanja (Ratkajec Gašević, 2011.). Savjetovanjem se zatvoreniku pruža pomoć u kontekstu njegove osobne promjene, ali se i radi na njegovom prihvaćanju, kontroli i razumijevanju vlastitih emocija i strahova pa je slijedom napisanog moguće definirati kako ovakav oblik pomoći i podrške predstavlja važan čimbenik u prestanku činjenja kaznenih djela (Maloić i Jandrić Nišević, 2020.). Teme psihosocijalnih tretmana u penalnim ustanovama dotakla se i Radat (2021.), navodeći kako postoji sustavna potreba za njihovim provođenjem, no kako ključna prepreka leži u manjku kompetentnog osoblja. Slijedom napisanog potrebna je provedba edukacija i usavršavanje stručnjaka u svrhu provedbe učinkovitijih programa u penalnim ustanovama. Uz istaknuto, rezultati istraživanja upućuju na to kako prostor za unapređenje postoji i u samom kontekstu osmišljavanja programa gdje se može raditi na uvođenju nekih novih tema, ali i načina provedbe koji do sada nisu korišteni. U sklopu **dodatnih oblika pomoći zatvorenicima i bivšim zatvorenicima**, sudionice iznose i sljedeće: „...*ima jako puno dobrih primjera programa u cijeloj Europi pa i Americi, stvari koje se mogu raditi u kaznenom sustavu, samo to dosta ovisi o kaznenom tijelu i koliko oni žele ići istraživati u nekim pravcima...na primjer spajanje zbrinjavanja napuštenih životinja sa socijalizacijom zatvorenika gdje bi onda određeni broj mačaka ili pasa bio zbrinut u zatvoru i zatvorenici bi bili odgovorni za njih...ne znam koliko smo još daleko ili blizu tome.. (S2)*. S obzirom na to da je rehabilitacija zatvorenika najučinkovitija strategija po pitanju reduciranja kriminaliteta, potrebno je uložiti dodatne napore kako bi se u penalne ustanove uvele nove ideje i metode rada sa zatvorenicima. Usporedbu programa u penalnom sustavu Hrvatske i svijeta proučavali su Mikšaj-Todorović i suradnici (1998.) te su došli do zaključka kako je u penalni sustav RH potrebno uvesti kognitivno-bihevioralne tehnike koje su zastupljene u razvijenim penalnim sustavima Europe. Kao uspješan primjer ističu program relaksacije *yoga nidre* koji je rezultirao poboljšanjem socijalnih odnosa osuđenih osoba, kao i lakšim izdržavanjem zatvorske kazne. Dakle, programi u penalnim ustanovama trebali bi biti što kreativniji kako bi se zatvorenike potaknulo na njihovo uključivanje. Poticanjem i uključivanjem zatvorenika olakšava se njihov boravak i izdržavanje kazne u penalnoj ustanovi, ali se ujedno radi i na pripremi za izlazak iz penalne ustanove u svrhu što uspješnije reintegracije i sprečavanja recidivizma (Behan, 2007.) Prostor za unapređenje vidljiv je i u području **koncepta programa** gdje sudionice iznose sljedeće: „...*ciklusi bi trebali trajati duže, radili smo cikluse po znači 12 radionica, jedanput*

tjedno u trajanju od dva sata...mi smo s njima radili po dva sata i moglo se još, oni su bili motivirani i zainteresirani. Svaka od tih tema koju smo mi prošli kroz radionice, mogla se obrađivati i na tri radionice pa je taj program moga trajat i tri puta duže i sigurno bi onda polučilo i veće rezultate...nismo uspjeli niti evaluirat programe naše, mi bi proveli evaluaciju na kraju kad bi završili ciklus jedan, ali prava evaluacija bi trebala biti nakon par mjeseci da se pokaže jesu li se promjene, koje su nastale, jesu li se zadržale. I to je sustavu, ja bi rekla, općenito prezahtjevno i prenaporno za provodit..“ (S4), „...zatvorski sustav ne bi trebao, u svojim natjecajima za udruge koje provode radionice po zatvorima, forsati teme. Dakle oni imaju tendenciju da oni pišu koje će se teme i koje će se stvari obrađivati..“ (S3). Na temelju iznesenog moguće je zaključiti kako sudionice smatraju da je koncepte programa potrebno unapređivati kroz davanje veće slobode i samostalnosti udrugama i organizacijama koje takve programe provode. S obzirom na to da udruge imaju iskustvo rada i sa zatvorenicima, ali i s bivšim zatvorenicima, moguće je tvrditi kako imaju više znanja o potrebama bivših zatvorenika pa im je stoga lakše prepoznati potrebe istaknute populacije i tijekom izdržavanja zatvorske kazne. Slijedom napisanog, veća samostalnost udruga prilikom osmišljavanja i provedbe programa ujedno otvara prostor za njihovo unapređenje.

Bitno je osvrnuti se i na **financijski aspekt** u kojem sudionice također vide prostor za unapređenje istaknutih programa: „*Ono što bi moglo biti značajno zapravo za poboljšanje tih radionica je povećanje te financijske omotnice financijskog iznosa po samom projektu jer ako vi dogovarate bilo kakve kreativne, kulturne aktivnosti ili ako želite raditi prekvalifikacije, to sve košta...ako ja moram 10 000 kuna platiti jednu prekvalifikaciju za zavarivača, moram birat hoću li imati 3 ili 4 zavarivača kako bih recimo mogla imati još 5 ili 6 kuhara, tu bi recimo trebalo možda povećati maksimalne iznose po projektima..“ (S2). Proučavajući američke penalne ustanove i programe, Armstrong (2014.) ističe kako ovakvi programi predstavljaju velik financijski trošak brojnim penalnim ustanovama. Uz to, autorica iznosi i podatke o tome kako se određene zatvorske ustanove suočavaju sa značajnim nedostatkom proračuna za pružanje istaknutih programa i usluga koji su nužni zbog iscrpljujućih posljedica kojima su izloženi zatvorenici prilikom zatvaranja. Financijskom podlogom istaknutih programa bavila se i Jolivet (2013.) čiji zaključci upućuju na postojanje premalih prihoda potrebnih za financiranje edukativnih programa u penalnim ustanovama. Ključan faktor prilikom određivanja financijskih iznosa predstavljaju stajališta javnosti jer ukoliko ljudi*

shvate da ovakvi programi u penalnim ustanovama nisu luksuz za zatvorenike već baza za uspješnu rehabilitaciju, tada će i financijski iznosi za samu provedbu biti veći (Jolivette, 2013.). Veća financijska ulaganja nužna su kako bi se u penalnim ustanovama provodili što bolji i kvalitetniji programi jer se upravo uspješnost takvih programa povezuje s nižom stopom recidivizma. Međutim, uz povećanje financijskih iznosa po projektima, potrebno je poticati i ostale organizacije na uključivanje kako bi svojim djelovanjem doprinijele što uspješnijoj rehabilitaciji zatvorenika (Macanović i Kuprešanin, 2016.). U sklopu toga sudionice ističu **uključivanje većeg broja udruga** kao bitno područje na koje je potrebno ukazati: „Nije se jednostavno javilo dovoljno udruga, znači udruge ne prepoznaju ovo područje kao bitnim, možda ih je strah, možda ne znaju kako raditi sa zatvorenicima, možda ih je strah zatvorskog sustava, ali definitivno bi trebalo više uključivati udruge, osvještavati ih da ovo područje definitivno iziskuje njihov angažman..“ (S3), „...imamo zatvore koji su ono, kriv je izraz otuđeni, ali imaju samo tog tretmanca koji tamo radi i jedan je na njih hrpu, a ne znam jel ima dovoljan broj udruga koje bi pokrivale taj rad tamo...“ (S1). Radat (2021.) navodi kako je u Hrvatskoj prisutan vrlo mali udio nevladinih organizacija koje provode programe namijenjene resocijalizaciji i reintegraciji počinitelja kaznenih djela, a uz to mali je i broj udruga koje se prijavljuju na javne natječaje namijenjene počiniteljima kaznenih djela. S obzirom na to da su organizacije civilnog društva bitan faktor u resocijalizaciji i reintegraciji osuđenika, ključno je educirati i senzibilizirati istaknute organizacije o važnosti njihovog uključivanja u programe koji se provode s osobama u penalnim ustanovama. Uz navedeno, bitno je istaknuti kako nevladine organizacije često imaju bolju komunikaciju sa širom javnosti pa je i iz ovog aspekta bitno poticati njihovo uključivanje u svrhu uspješne reintegracije bivših zatvorenika u društvo (Maloić i Jandrić Nišević, 2020.). Također, potrebno je unaprijediti povezanost i razvijati **bolju suradnju dionika**, što uključuje zatvorski sustav, pravosudna tijela, sustav socijalne skrbi i nevladin sektor, kako bi se što obuhvatnije pripremilo zatvorenike na povratak u društvenu zajednicu: „...potrebna je bolja suradnja između zatvorskog sustava i udruga..“ (S3), „...jako je bitno otvoreno razgovarati sa kaznenim tijelima i sa zatvorenicima i imati neka realna očekivanja od početka..“ (S2). Uspješna suradnja sustava okarakterizirana je dobrom komunikacijom odnosno među-organizacijskom mrežom i upravo se oskudnost komunikacije među različitim sustavima navodi kao jedna od slabosti rada s počiniteljima kaznenih djela (Maloić i sur., 2015.). Stoga, moguće je istaknuti

kako je bitno poticati uključivanje nevladinih organizacija, kao i suradnju ostalih dionika s ciljem smanjenja rizika od recidivizma, ali i s ciljem održavanja procesa rehabilitacije. O tome također govore Damjanović i Butorac (2006.) ističući kako je za proces uspješnog suzbijanja kriminaliteta nužna međusektorska suradnja državnih i nevladinih tijela i ustanova koje se bave ovom problematikom. Važnost suradnje različitih dionika primjenjiva je i s obzirom na populaciju zatvorenika ovisnika pri čemu se govori o važnosti suradnje s ustanovama i udrugama koje se bave istaknutom populacijom. U sklopu toga, bitan je razvoj suradnje penalnih ustanova i istaknutih organizacija kako bi se kod zatvorenika ovisnika izgradio osjećaj prihvaćenosti i podrške, ali i kako bi se zatvoreniku ovisniku osigurale informacije o mogućnostima koje pružaju određene ustanove s ciljem nastavka organiziranog liječenja nakon izlaska iz penalne ustanove (Videc, 2005.). Ovakvom suradnjom uspostavlja se kvalitetnija resocijalizacija i reintegracija ovisnika tijekom, ali i po isteku izvršavanja zatvorske kazne. Izostanak ili manjak suradnje penalnog sustava s ostalim relevantnim sustavima rezultira negativnim posljedicama gdje se zatvorenike nakon izvršenja zatvorske kazne otpušta u zajednicu bez da ih se poveže s dostupnim uslugama pomoći i podrške pa se takvim postupanjem povećava rizik za recidivizam (Maloić, 2020.a). Iz do sada napisanog, vidljiva je važnost povezivanja različitih sustava i dionika s ciljem boljeg funkcioniranja zatvorenika tijekom izvršenja zatvorske kazne, ali i prilikom povratka u društvenu zajednicu. Na samom kraju osvrnut ću se na područje **problema sustava** unutar kojeg se sudionice na početku usmjeravaju na zaposleničko osoblje: „...*Ministarstvo pravosuđa je donijelo zaključak da se više ne ide s ovakvim radionicama koje bi radio netko izvani, budući da smatraju da je to posao njihovih zaposlenika... ne čini mi se da je to dobar pristup budući da su njihovi zaposlenici njima neka druga uloga skoz. Zatvorenicima su zaposlenici u nekoj drugoj ulozi i mislim da je puno poticajnije, da imaju veću motivaciju kad im dođe neko izvani..*“ (S5). Uz istaknuti problem, neizbježno je nadovezati se i na iduće: „...*njihovi tretmanci ne stignu toliko detaljno raditi sa svakim jer ih je previše, previše zatvorenika, a premalo njih...*“ (S1). Upravo je u sklopu ovoga moguće ponovno naglasiti koliko je bitno poticati i uključivati nevladine organizacije u radu sa zatvorenicima kako bi se osigurala što uspješnija provedba programa usmjerena na potrebe svakog zatvorenika. Rad nevladinih organizacija koristan je zbog same širine njihovog djelovanja pri čemu se svaka nevladina organizacija može fokusirati na određene kategorije zatvorenike i zadovoljiti njihove različite

potrebe (Maloić i Jandrić Nišević, 2020.). Također, sudionice spominju i problem vezan uz postpenalni prihvata bivših zatvorenika: „...*postpenalnog prihvata u Hrvatskoj nema, i to je najveći problem...nema organiziranog postpenalnog prihvata, to radimo mi udruge, ali mi bi trebale biti samo produžena ruka sustava, a ne da je cijeli sustav na našim leđima...*“ (S3), „...*postpenalni prihvata sustavno ne postoji, u Hrvatskoj to rade udruge, ali vani to rade državne službe. Imaju stambene jedinice za bivše zatvorenike i onda je to sasvim druga priča...*“ (S4). Postpenalni prihvata odnosi se na intervencije usmjerene na prevenciju ponovnog počinjenja kaznenog djela. Njegova važnost ogleda se u održavanju kontinuiteta koji su zatvorenici stekli tijekom boravka u penalnoj ustanovi, ali i u olakšavanju povratka u društvenu zajednicu nakon izvršenja zatvorske kazne (Maloić, 2020.a). Jedan od učestalih razloga koji vodi ka recidivizmu je upravo nedostatak postpenalnog prihvata, kao i manjak kontinuiteta između zatvorske kazne i postpenalnog prihvata (Raynor i Maguire, 2006., prema Maloić i sur., 2015.). Programi u penalnim ustanovama usmjereni su na pružanje znanja i vještina koje zatvorenicima pomažu tijekom njihovog izdržavanja kazne, ali ih također pripremaju i na izlazak. Iako su ovakvi programi korisni za zatvorenike, bitno je naglasiti kako je zatvorenicima potrebno osigurati i postpenalni prihvata kako bi ih se, nakon izlaska iz penalne ustanove, nastavilo usmjeravati u pozitivnom smjeru. Postpenalni prihvata odnosi se na mjere tercijarne prevencije kriminaliteta kroz koje se dosljedno prati funkcioniranje i ponašanje bivših počinitelja kaznenih djela s ciljem pravovremenog reagiranja i suzbijanja recidiva (Maloić, 2020.a). Zaključno, postpenalni prihvata odnosi se na izravnu pomoć uslijed izlaska iz penalne ustanove (priprema dokumenata, smještaja, odjeće, obuće), na nastavak programa koji su se provodili u penalnoj ustanovi s ciljem dugoročne socijalne integracije kao i na aktivnosti usmjerene na zaštitu bivših zatvorenika i njihovih obitelji (Maloić, 2020.b). Slijedom napisanog, razvoj postpenalnog prihvata je nužan, kako u svrhu pružanja pomoći bivšim zatvorenicima, tako i u kontekstu pružanja sigurnosti društvenoj zajednici kroz smanjenje vjerojatnosti za ponovno počinjenje kaznenog djela.

Temeljem iznesenih rezultata, prostor za unapređenje vidljiv je u kontekstu različitih ideja stručnjakinja vezanih uz tematske okvire i koncepte programa. Također, unapređenje programa moguće je postići povećanjem novčanih iznosa po određenom projektu, uključivanjem i poticanjem nevladinih organizacija, kao i boljom suradnjom sveukupnih dionika. Uz to, potrebno je istaknuti i manjak tretmanskog osoblja koje provodi ovakve

programe, kao i nedostatak postpenalnog prihvata koji je od ključne važnosti za osobe koje izlaze iz penalnog sustava.

5. Zaključak

Izdržavanje zatvorske kazne kao i sam boravak u penalnoj ustanovi kompleksni su i zahtjevni iz više razloga. Stigmatizacija, odvojenost od obitelji, partnera i djece, nemogućnost sudjelovanja u društvenim zbivanjima, samo su dio razloga koji upućuju na probleme s kojima se susreću osobe tijekom boravka u penalnom sustavu. Iako je svrha penalnog sustava kazniti osobe zbog kaznenih djela koje su počinile, penalni sustav treba pružiti mnogo više. Priprema na izlazak kroz koju se zatvorenike priprema na povratak u društvenu sredinu ključna je kako bi se postigla što uspješnija resocijalizacija istaknute populacije. Priprema na izlazak obuhvaća sve ono čemu se zatvorenike uči kroz edukativne programe, koji su ujedno obuhvaćeni temom ovog rada. Provedenim istraživanjem definirana su područja u kojima su se ovakvi programi pokazali korisnima iskazujući uspješne rezultate, ali su i detaljno razrađeni načini i postupci kroz koje se zatvorenicima osigurava stjecanje potrebnih znanja i vještina u različitim sferama. Uz navedeno, ovim radom prikazana su i područja u kojima stručne osobe, koje imaju iskustvo u provedbi istaknutih programa, vide prostor za njihovo unapređenje. Svojim razmišljanjima stručnjakinje su iznijele različite ideje koje se tiču karakteristika samih programa, no bitno je naglasiti koliko je važno poticati uključivanje većeg broja nevladinih organizacija kako bi provedba bila što uspješnija, ali i kako bi se ovim programima obuhvatio što veći broj penalnih ustanova. Također, bitno je naglasiti i postpenalni prihvrat na kojem je potrebno raditi kako bi se pozitivna promjena zatvorenika tijekom boravka u penalnoj ustanovi, nastavila i nakon izlaska. Rad sa zatvorenicima tijekom izdržavanja zatvorske kazne ključan je segment njihove kognitivne i ponašajne promjene, koja ne samo da je bitna za njih same, već je bitna i za društvo u cjelini. Ovakvi programi pokazatelj su uspješne resocijalizacije i smanjenja recidivizma kod bivših počinitelja kaznenih djela (Maloić i Jandrić Nišević, 2020.). Kao što je jedna od sudionica istaknula, ako se sa zatvorenicima ne provode ovakve aktivnosti onda kaznenih sustav i nema tako veliku funkciju jer se osobe nakon izlaska iz penalne ustanove ponovno odlučuju na činjenje kaznenih djela. S druge strane, ovakvi programi osiguravaju određene vještine i znanja koja pomažu zatvorenicima u snalaženju prilikom povratka u društvenu sredinu i ujedno smanjuju vjerojatnost recidiva te se upravo u tome ogleda uloga edukativnih programa u penalnom sustavu.

Literatura

1. Ajduković, M. (2004). Psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja u obitelji. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 11(1), 171-199.
2. Armstrong, A. C. (2014). No prisoner left behind: enhancing public transparency of penal institutions. *Stan. L. & Pol'y Rev.*, 25, 435.
3. Auerbach, B. J. (2001). Emerging practices: wage policies and practices for the prison industries enhancement certification program (PIECP). *Bureau of Justice Assistance, Washington, DC*.
4. Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006). Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 685-743.
5. Bakić, D. (2001). Prikaz nekih modela institucionalnog tretmana počinitelja kaznenih djela. *Ljetopis socijalnog rada*, 8(1), 35-50.
6. Behan, C. (2007). Context, creativity and critical reflection: Education in correctional institutions. *Journal of Correctional Education*, 157-169.
7. Berg, M. T. i Huebner, B. M. (2011). Reentry and the ties that bind: An examination of social ties, employment, and recidivism. *Justice quarterly*, 28(2), 382-410.
8. Bloom, D. (2006). Employment-Focused Programs for Ex-Prisoners: What Have We Learned, What Are We Learning, and Where Should We Go from Here?. *MDRC*.
9. Braun, V. i Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
10. Brkić, L. (2013). Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora. *Socijalna politika i socijalni rad*, 1(1.), 8-37.
11. Chui, W. H. i Cheng, K. K. Y. (2013). The mark of an ex-prisoner: Perceived discrimination and self-stigma of young men after prison in Hong Kong. *Deviant Behavior*, 34(8), 671-684.
12. Crewe, B., Liebling, A. i Hulley, S. (2015). Staff-prisoner relationships, staff professionalism, and the use of authority in public-and private-sector prisons. *Law & Social Inquiry*, 40(2), 309-344.

13. Damjanović, I. i Butorac, K. (2006). Politika suzbijanja kriminaliteta: perspektive izvršenja kaznenopravnih sankcija. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 657-684.
14. Damjanović, I., Jandrić, A. i Doležal, D. (2002). Uloga rehabilitacije u svjetlu novih promjena unutar zakona o izvršavanju kazne zatvora. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 10(1), 49-58.
15. Diseth, Å., Eikeland, O. J., Manger, T. i Hetland, H. (2008). Education of prison inmates: Course experience, motivation, and learning strategies as indicators of evaluation. *Educational Research and Evaluation*, 14(3), 201-214.
16. Elo, S. i Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of advanced nursing*, 62(1), 107-115.
17. Ferić, M. i Kranželić Tavra, V. (2003). Trening socijalnih vještina-planiranje, primjena i evaluacija. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 11(2), 143-150.
18. Fletcher, D. R. (2001). Ex-offenders, the labour market and the new public administration. *Public administration*, 79(4), 871-891.
19. Frey, J. H. i Delaney, T. (1996). The role of leisure participation in prison: A report from consumers. *Journal of Offender Rehabilitation*, 23(1-2), 79-89.
20. Graffam, J., Shinkfield, A., Lavelle, B. i Hardcastle, L. (2004). Attitudes of employers, corrective services workers, employment support workers, and prisoners and offenders towards employing ex-prisoners and ex-offenders.
21. Hairston, C. F. (2002, January). Prisoners and families: Parenting issues during incarceration. In *From Prison to Home: The Effects of Incarceration and Reentry on Children, Families and Communities Conference, Jan* (pp. 30-31).
22. Hawley, J., Murphy, I. i Souto-Otero, M. (2013). Prison education and training in Europe. *European Commission*.
23. Hirschfield, P. J. i Piquero, A. R. (2010). Normalization and legitimation: Modeling stigmatizing attitudes toward ex-offenders. *Criminology*, 48(1), 27-55.
24. Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2021. godinu. Posjećeno 15.03.2023. na mrežnoj stranici: <https://mpu.gov.hr/izvjesce-o->

25. Jolivet, K. (2013). Challenges of conducting empirically rigorous intervention and evaluative research in juvenile correctional facilities: Suggestions for the field. *Journal of Correctional Education (1974-)*, 64(3), 37-50.
26. Jovanić, G. (2008). Uloga obrazovanja u tretmanu osuđenih lica. U Radovanović, D. (ur.), *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja* (str. 335-342). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
27. Jukić, R. i Sabljo, M. (2017). Penološka andragogija–zatvorski tretman i mogućnosti resocijalizacije zatvorenika. *Andragoški glasnik: Glasilo Hrvatskog andragoškog društva*, 21(1-2 (36)), 27-36.
28. Khodayarifard, M., Shokoohi-Yekta, M. i Hamot, G. E. (2010). Effects of individual and group cognitive-behavioral therapy for male prisoners in Iran. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54(5), 743-75.
29. Knežević, M. (2008). *Penologija u socijalnom radu:(i socijalni rad u penologiji)*. Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Zavod za socijalni rad.
30. Knežić, B. i Savić, M. (2013). Obrazovanje u zatvoru-od prava do realizacije. *Andragoške studije*, (1), 99-116.
31. Knjižek, D. i Mirčeta Mikulić, M. (2021). Stigmatizacija počinitelja kaznenih djela – iskustva probacijske službe u Republici Hrvatskoj. U Radat, K. (ur.), *Zbornik radova projekta „Novi početak“* (str. 25). Zagreb: Udruga za unapređenje kvalitete življenja LET.
32. Kostović, N. (2022). *Resocijalizacijski procesi bivših zatvorenika u Hrvatskoj*. Završni rad. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, Odsjek za sociologiju.
33. Kurtušić, M. (2021). Savjetodavni rad kao element uspješne reintegracije bivših počinitelja kaznenih djela. U Radat, K. (ur.), *Zbornik radova projekta „Novi početak“* (str. 35). Zagreb: Udruga za unapređenje kvalitete življenja LET.
34. La Vigne, N. i Kachnowski, V. (2005). Texas' prisoners reflections on returning home.
35. Lambert, E. G., Hogan, N. L. i Barton, S. M. (2002). Satisfied correctional staff: A review of the literature on the correlates of correctional staff job

- satisfaction. *Criminal Justice and Behavior*, 29(2), 115-143.
36. Lattimore, P. K., Brumbaugh, S., Visher, C., Lindquist, C., Winterfield, L., Salas, M. i Zweig, J. (2004). National portrait of SVORI. *Washington, DC: Urban Institute*.
37. Listwan, S. J., Cullen, F. T. i Latessa, E. J. (2006). How to prevent prisoners re-entry programs from failing: Insights from evidence-based corrections. *Fed. Probation*, 70, 19.
38. Lotar, M., Kamenov, Ž. i Lebedina-Manzoni, M. (2010). Spolne razlike u stigmatizaciji osuđenih počinitelja kaznenih djela. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 18(2), 15-27.
39. Macanović, N. i Kuprešanin, J. (2016). Položaj zavisnika u neformalnom sistemu penalnih ustanova u Republici Srpskoj. *Kriminalističke teme*, 16(1-2), 33-42.
40. Macklin, A. (2013). Community management of offenders: The interaction of social support and risk. *Fed. Probation*, 77, 17.
41. Maloić, S. (2020.a). Pojam i značaj poslijepenalne zaštite—koga štiti, zašto i kako?. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 28(1), 11-46.
42. Maloić, S. (2020.b). Učinci zatvaranja člana obitelji na obitelj: važnost rada s obitelji zatvorenika. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 28(2), 257-276.
43. Maloić, S. i Jandrić Nišević, A. (2020). Reintegracija zatvorenika u društvo—možemo li bolje?. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 28(1), 47-77.
44. Maloić, S. i Rajić, S. (2012). POTREBA I ZNAČAJ RAZVOJA SURADNJE PROBACIJSKOG SUSTAVA I SUSTAVA SOCIJALNE SKRBI U RH. *Ljetopis Socijalnog Rada/Annual of Social Work*, 19(1).
45. Maloić, S. i Todosiev, D. (2020). Uloga obitelji u socijalnoj reintegraciji zatvorenika: pregled aktualnih spoznaja. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 28(2), 236-256.
46. Maloić, S., Rajić, S. i Mažar, A. (2015). Značaj suradnje probacijskog i zatvorskog

- sustava u prevenciji kriminalnog povrata. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 23(1), 129-156.
47. Mikšaj-Todorović, L., Buđanovac, A. i Brgles, Ž. (1998). Rehabilitacijski programi u institucijama u hrvatskoj penološkoj teoriji i praksi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 34(1), 83-92.
48. Miller, R. W. i Rollnick, S. (2013). *Motivacijsko intervjuiranje: Pripremanje ljudi za promjenu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
49. Mitchell, M. M., Spooner, K., Jia, D. i Zhang, Y. (2016). The effect of prison visitation on reentry success: A meta-analysis. *Journal of Criminal Justice*, 47, 74-83.
50. Moses, M. C. i Smith, C. J. (2007). Factories behind fences: Do prison 'Real Work' programs work?. *National Institute of Justice Journal*, 257, 32-35.
51. Naser, R. L. i Visher, C. A. (2006). Family Members' Experiences with Incarceration and Reentry. *Western Criminology Review*, 7(2).
52. Novak, T., Laušić, H. i Jandrić, A. (2008). Zadovoljstvo poslom, profesionalni stres i sagorijevanje osoblja u penalnim institucijama-pregled literature. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 16(1), 109-126.
53. Penić, Z. (2021). Socijalna rehabilitacija tijekom izvršavanja zatvorske kazne. U Radat, K. (ur.), *Zbornik radova projekta „Novi početak“* (str. 15). Zagreb: Udruga za unapređenje kvalitete življenja LET.
54. Petersilia, J. (2004). What works in prisoner reentry-reviewing and questioning the evidence. *Fed. Probation*, 68, 4.
55. Pongrac, M. (2021). *Unapređenje rada stručnjaka zatvora i probacije kroz projekt supervizije u RH*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
56. Profaca, B. i Buljan Flander, G. (2009). Podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru. U Gabelica Šupljika, M. (ur.), *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* (str. 32-46). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
57. Radat, K. (ur.), (2021). *Zbornik radova projekta „Novi početak“*. Zagreb: Udruga za unapređenje kvalitete življenja LET.
58. Ratkajec Gašević, G. (2011). Specifičnosti savjetovanja maloljetnih počinitelja

- kaznenih djela. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 19(2), 73-89.
59. Ryan, R. M. i Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American psychologist*, 55(1), 68.
60. Seiter, R. P. i Kadela, K. R. (2003). Prisoner reentry: What works, what does not, and what is promising. *Crime & Delinquency*, 49(3), 360-388.
61. Šućur, Z. (2006). Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 37(3-4), 131-147.
62. Ticknor, B. i Tillinghast, S. (2011). Virtual reality and the criminal justice system: new possibilities for research, training, and rehabilitation. *Journal For Virtual Worlds Research*, 4(2).
63. Travis, J., Solomon, A. L. i Waul, M. (2001). From prison to home: The dimensions and consequences of prisoner reentry.
64. Uzelac, S., Žakman-Ban, V. i Farkaš, R. (2008). Rad zatvorenika u fazi adaptacije na zatvorske uvjete u hrvatskoj kaznionici. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 16(1), 79-108.
65. Videc, Z. (2005). Treatment Program for Convicted Addicts in Lepoglava Prison. *Kriminologija i Socijalna Integracija*, 13, 115.
66. Visher, C. (2004). Returning home: Understanding the challenges of prisoner reentry: Maryland pilot study: Findings from Baltimore.
67. Wilson, J. A. i Davis, R. C. (2006). Good intentions meet hard realities: An evaluation of the Project Greenlight reentry program. *Criminology & Public Policy*, 5(2), 303-338.

Popis tablica

Tablica 4.1. *Korisnost edukativnih programa u penalnom sustavu* (na stranici 14 i 15)

Tablica 4.2. *Prostor za unapređenje edukativnih programa u penalnom sustavu* (na stranici 24 i 25)